

Instellingsexamen Burgerschap

**Uitwerking van de burgerschapseisen
voor het Instellingsexamen
Burgerschap mbo**

Maart 2025 – augustus 2025

Samengesteld door:
Expertgroep Instellingsexamen Burgerschap

Instellingsexamen Burgerschap

Uitwerking van de burgerschapseisen voor het Instellingsexamen Burgerschap mbo

Colofon

Datum

24-10-2025

Auteurs

Margot Mol, Rosalie Laarhuis, Coöperatie Examens MBO

Opdrachtgever

Erik Degen, Coöperatie Examens MBO

Samenvatting	3
Voorwoord	4
1. Inleiding	5
2. Proces	6
3. Visie Instellingsexamen Burgerschap	7
4. Uitgangspunten en verantwoording	8
4.1 Thema's en componenten	8
4.2 Samenwerking en vertegenwoordiging	9
4.3 Connectie tussen onderwijs en instellingsexamen	9
5. Basisontwerp en dilemma's	11
5.1 Keuze aan exameninstrumenten	11
5.2 Onderscheid summatief en formatief	11
5.3 Beoordeling	12
5.4 Betrouwbaar en valide	12
5.5 Niveaudifferentiatie en taalniveau	12
6. Examendoelen	13
Literatuur	21
Bijlage 1 – Leden werkgroepen	22
Bijlage 2 – Onderwerpen	23
Digitaal of analoog	23
Kennis, vaardigheden, houding en/of gedrag	23
Beoordelen	23
Aanbod exameninstrumenten	24
Keuze exameninstrumenten	25
Differentiatie	25
Taalniveau	26
Ondersteuningsbehoeften	26
Rol AI	27
Normering	27
Bijlage 3 – Toetsmatrijzen	29
Toetsmatrijs kennisexamen	29
Toetsmatrijs portfolio-examen vaardigheden	30
Toetsmatrijs portfolio-examen kennis & vaardigheden	35
Bijlage 4 – Visie van de Coöperatie op AI in relatie tot de instellingsexamens in het mbo	42

Samenvatting

Dit rapport vormt de basis voor de ontwikkeling van de nieuwe Instellingsexamens Burgerschap in het mbo. In de nabije toekomst gaat een wettelijke resultaatsverplichting gelden; scholen zijn verplicht om burgerschap te examineren. Er is gekozen voor instellingsexamens in plaats van een centraal examen, zodat instellingen ruimte behouden om het examen te laten aansluiten bij hun eigen visie en onderwijspraktijk.

Proces

De Coöperatie Examens MBO heeft in 2025 een Expertgroep en een Klankbordgroep ingesteld met vertegenwoordigers uit het hele mbo-veld, aangevuld met o.a. JOBmbo, MBO Raad, NRTTO en OCW. Via een breed en zorgvuldig proces is een gezamenlijk raamwerk ontwikkeld dat kwaliteit, betrouwbaarheid en landelijke vergelijkbaarheid borgt, mét ruimte voor maatwerk.

Visie en ontwerp

Het examen richt zich op kennis en vaardigheden die studenten nodig hebben om actief en verantwoordelijk te functioneren in samenleving en beroep. Houding en gedragsverandering worden gestimuleerd in het onderwijs, maar niet getoetst.

Er zullen twee examenvarianten ontwikkeld worden:

- een geïntegreerd portfolio-examen (kennis & vaardigheden);
- een portfolio met separaat kennisexamen.

Het portfolio bevat opdrachten in betekenisvolle contexten. Studenten krijgen feedback (formatief) en leveren daarna hun eindproduct in (summatief). Beoordeling gebeurt via puntentelling en rubrics. De normen voor de verschillende exameninstrumenten worden bepaald middels een standaardsetting.

Uitgangspunten

- Niveaudifferentiatie: twee aparte portfolio's voor respectievelijk niveau 2 en niveau 3-4 (met aanvullende eisen voor niveau 4)
- Flexibel: instellingen kiezen het exameninstrument dat past bij hun onderwijs
- Inclusieve examens rekening houdend met ondersteuningsbehoeften

Het rapport omvat examendoelen en toetsmatrizen die het fundament vormen voor voorbeeldexamens en de uiteindelijke instellingsexamens. Het combineert landelijke borging met vrijheid voor instellingen en sluit zo aan bij de diversiteit en praktijkgerichtheid van het mbo.

Dit rapport vormt de basis waarop de Coöperatie Examens MBO het Instellingsexamen Burgerschap voor en met het mbo zal ontwikkelen. De wettelijke kwalificatie-eisen voor Burgerschap hebben als input gediend voor dit schrijven.

Mijn dank gaat uit naar alle instellingen en personen die een waardevolle bijdrage hebben geleverd. In het bijzonder wil ik de Expertgroep en de Klankbordgroep noemen (zie bijlage 1), die gezamenlijk hebben gezorgd voor de inhoudelijke samenstelling van dit rapport. Ook de MBO Raad, NRTO en andere gremia zoals BVMBO, JOBmbo en het Kennispact Brabant hebben met hun adviezen en reflecties richting gegeven aan de inhoud.

Het rapport beschrijft het proces dat is gevolgd bij de totstandkoming en de visie op het Instellingsexamen Burgerschap. Daarna komen de uitgangspunten en de verantwoording aan bod, gevolgd door de uitkomsten van de geformuleerde dilemma's. Deze uitkomsten vormen het basisontwerp voor de examinering. De discussies, die door zowel de Expertgroep als de Klankbordgroep met grote professionaliteit zijn gevoerd, hebben een stevige basis gelegd voor de besluiten die hieruit zijn voortgekomen. De besluiten zijn in gezamenlijkheid genomen.

Het laatste deel van dit rapport beschrijft de examendoelen en de toetsmatrijzen. Deze vormen een onmisbaar fundament voor de ontwikkeling van de nieuwe Instellingsexamens Burgerschap.

Tot slot wens ik de examenconstructeurs, vaststellingscommissies en de toetsdeskundigen veel succes met de toepassing van dit rapport als basis bij het ontwikkelen van de voorbeeldexamens en de instellingsexamens. Daarnaast wens ik u als lezer veel inspiratie en leesplezier!

Vriendelijke groet,

Erik Degen MBA MPM
Directeur Coöperatie Examens MBO

1. Inleiding

In 2023 stelde de Expertgroep Burgerschap mbo, bestaande uit docenten, lerarenopleiders en onderzoekers in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) het adviesrapport *Burgerschapsonderwijs in een veranderende samenleving – Herijking kwalificatie-eisen burgerschapsonderwijs MBO* op. Hierin zijn twintig kwalificatie-eisen voor burgerschapsonderwijs in het mbo beschreven, verdeeld over vier thema's. Omdat de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs nu sterk verschilt en onduidelijk is wat studenten moeten kennen en kunnen, adviseert de Expertgroep Burgerschap mbo een resultaatverplichting met een instellingsexamen. Er is gekozen voor een instellingsexamen in plaats van een centraal examen, zodat scholen eigen examineringsvormen kunnen hanteren.

Toenmalig Minister Dijkgraaf (OCW) maakte in april 2024 bekend dat het instellingsexamen burgerschap verplicht wordt voor het mbo voor in ieder geval niveau 2, 3 en 4 en nam daarbij alle adviezen van de Expertgroep Burgerschap mbo over. Voor Entree is de discussie over een instellingsexamen nog niet gevoerd omdat de wettelijkheid voor deze doelgroep nog onvoldoende duidelijk is. Het examen Burgerschap wordt van meet af aan gepositioneerd als portfolio-examen, maar de precieze vorm is vrij.

In het najaar van 2024 startte het Expertisecentrum Burgerschap een werkgroep om een Handreiking Burgerschap te ontwikkelen met praktische tools om het burgerschapsonderwijs vorm te geven op basis van de nieuwe kwalificatie-eisen. Tegelijkertijd voerde de Coöperatie Examens MBO (verder te noemen Coöperatie) een verkenning (Mol, 2025) uit naar de wensen van mbo-docenten en beleidsmedewerkers rond het Instellingsexamen Burgerschap. Uit deze verkenning kwam naar voren dat er veel draagvlak is voor het gezamenlijk ontwikkelen van een instellingsexamen (waarbij het merendeel de voorkeur uitsprak voor een portfolio-examen) en velen hebben het vertrouwen in de Coöperatie uitgesproken. Men is zich ervan bewust dat het maken van goede examens expertise en veel tijd vergt. De wensen en behoeften die uit deze verkenning naar voren kwamen, vormden het startpunt voor het uitwerken van het basisontwerp voor het instellingsexamen Burgerschap.

De Coöperatie stelde in het voorjaar van 2025 een Expertgroep Instellingsexamen mbo aan en een bijbehorende klankbordgroep. Het doel van deze werkgroepen was het ontwikkelen van een mbo-brede visie en een raamwerk voor kwalitatief hoogwaardige instellingsexamens. De documentatie vanuit de Expertgroep Burgerschap mbo van OCW, de Handreiking van het Expertisecentrum Burgerschap en de verkenning van de Coöperatie geven hierbij de uitgangspunten en de kaders.

Dit rapport is het product van de samenwerking tussen de Expertgroep Instellingsexamen mbo en de klankbordgroep en vormt de basis voor de ontwikkeling van de voorbeeldexamens en vervolgens de instellingsexamens door de Coöperatie.

2. Proces

In het voorjaar van 2025 heeft de Coöperatie, naar aanleiding van de nieuwe kwalificatie-eisen en de invoering van een resultaatsverplichting voor het vak Burgerschap in het mbo, besloten een Expertgroep en een Klankbordgroep in te stellen. De Expertgroep kreeg de opdracht het basisontwerp voor het Instellingsexamen Burgerschap verder uit te werken tot een raamwerk voor kwalitatief hoogwaardige instellingsexamens. Uit verkennend onderzoek bleek namelijk dat er breed draagvlak was voor gezamenlijke ontwikkeling van een dergelijk examen en dat veel betrokkenen hun vertrouwen in de Coöperatie uitspraken.

De Expertgroep en Klankbordgroep bestaan achtereenvolgens uit negen en vier leden en vertegenwoordigt het gehele mbo: de ROC's, de beroepscolleges en diverse gremia en de diverse andere werkgroepen burgerschap in het mbo. Voorbeelden zijn de Expertgroep van het Ministerie van OCW en de Schrijfgroep Handreiking Burgerschap van de MBO Raad. Gezamenlijk beschikken de leden van de Expertgroep over diepgaande expertise op het gebied van burgerschap en examinering. De expertgroep werkte nauw samen met de Expertgroep Onderwijs Burgerschap van de MBO Raad. De toetsexpertise binnen de Expertgroep is geborgd doordat zowel de voorzitter als de secretaris onderwijskundige/toetsdeskundige zijn.

De Expertgroep kwam in de periode maart tot en met juli acht keer bijeen, de Klankbordgroep vier keer. De Expertgroep hanteerde een gestructureerde en inclusieve werkwijze, gericht op zorgvuldige besluitvorming en brede betrokkenheid van alle leden. De besluitvorming vond plaats volgens een *deep democracy*-achtige benadering, waarbij ook de 'wijsheid van de minderheid' werd meegenomen. Uitgangspunt daarbij was dat uiteenlopende perspectieven, dilemma's en keuzes openlijk konden worden besproken. Tijdens de bijeenkomsten werd ruimte geboden voor dialoog en discussie, waarbij feiten en meningen naast elkaar werden gezet en respect en begrip voor elkaars standpunten centraal stonden. Waar nodig werd gestimuleerd om 'over schaduwen heen te stappen', om zo gezamenlijk tot gedragen besluiten te komen. Voorafgaand aan een bijeenkomst stelde de Coöperatie een agenda op met bespreekpunten en dilemma's, die op papier werden uitgewerkt en die vooraf met de leden werd gedeeld. Dit bood een helder kader voor de gesprekken en beslistmomenten. De Expertgroep streefde naar unanieme besluitvorming. Hiervoor werd de *triple concentrische methode* toegepast:

1. Voorlopig besluit – op basis van eerste bespreking
2. Reflectie – heroverweging na input van experts en de Klankbordgroep
3. Definitief besluit – vaststelling door de Expertgroep

Indien unanimititeit na dit proces niet mogelijk bleek, nam de Coöperatie het besluit. Alle besluiten werden mede getoetst aan de HUBO-criteria (haalbaar, uitvoerbaar, betaalbaar en organiseerbaar) en de eisen voor certificering op basis van de norm valide exameninstrumenten.

De Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs mbo (JOBmbo), de landelijke jongerenorganisatie die mbo-studenten een stem geeft in het onderwijs, is eveneens betrokken bij het proces en vormt een belangrijke sparringspartner van de Coöperatie. JOBmbo wordt bestuurd door studenten; de uitvoering is belegd bij adviseurs. In het kader van de samenwerking vond een bijeenkomst plaats waarin toelichting werd gegeven op onze samenwerking met de scholen en op de totstandkoming en uitgebreide evaluatie van examens. Zowel het bestuur als vrijwel alle adviseurs van JOBmbo waren hierbij aanwezig.

Om het Ministerie van OCW en de MBO Raad als belangrijke stakeholders te betrekken bij zowel het proces als de communicatie, is een Begeleidingscommissie ingesteld die maandelijks bijeenkwam. In deze bijeenkomsten stond met name de vraag centraal hoe het werkveld optimaal betrokken kon worden bij het proces rond de instellingsexamens.

3. Visie Instellingsexamen Burgerschap

In het Adviesrapport (Expertgroep Burgerschap mbo, 2023) wordt geadviseerd om Burgerschap te examineren middels een instellingsexamen om scholen de vrijheid te geven het examen zo vorm te geven dat het aansluit bij de eigen visie. Net als voor het onderwijs geldt dat scholen kunnen kiezen voor een meer kennisgerichte of meer participatie gerichte benadering. Er wordt benadrukt dat het onwenselijk is als er vanuit de exameneisen bepaalde gedragsverandering zou worden gestimuleerd. Uit een verkennend onderzoek dat de Coöperatie in het najaar van 2024 heeft uitgevoerd blijkt dat er verschillende wensen zijn met betrekking tot het instellingsexamen.

De Expertgroep heeft daarom gekozen voor de volgende visie op het Instellingsexamen Burgerschap:

Wij staan voor sterke, betekenisvolle examinering van burgerschap, ontwikkeld van, voor en door het mbo. Samen met het mbo-veld ontwikkelen wij gevalideerde digitale instellingsexamens en bieden deze aan, waarmee Burgerschap op alle mbo's geëxamineerd kan worden. Daarbij vormen uitdagende maar haalbare (kader)opdrachten in een portfolio de basis, met daarbij de mogelijkheid om kennis ook apart te examineren. Ook zorgen we voor training en begeleiding in het gebruik van de exameninstrumenten.

4. Uitgangspunten en verantwoording

Het Adviesrapport als basis

De kwalificatie-eisen uit het Adviesrapport (Expertgroep Burgerschap mbo, 2023) en de wijzigingen van de doelzinnen gepubliceerd in de Handreiking (Burgerschap in beweging, Handreiking nieuwe kwalificatie-eisen, Cinop, 2025) vormen het fundament voor de examinering. In deze paragraaf worden de belangrijkste uitgangspunten van het Adviesrapport kort samengevat, evenals de bijbehorende visie op examinering. Daarbij wordt ingegaan op de vijf kwalificatie-componenten en de mate waarin deze betrekking hebben op de examinering. Telkens wordt aangegeven hoe de werkgroep deze uitgangspunten heeft toegepast in het basisontwerp.

4.1 Thema's en componenten

In het Adviesrapport wordt de kern van burgerschapsonderwijs in het mbo beschreven als de manier waarop mensen zich verhouden tot elkaar, de samenleving, het beroep en de wereld. Daarbij gaat het steeds om het maken van keuzes tussen verschillende waarden, belangen en standpunten. Het rapport onderscheidt hierbij vier thema's:

- Vrijheid en gelijkheid
- Individu en groep
- Maatschappijvisies en maatschappelijke vraagstukken
- Macht en besluitvorming

De kwalificatie-eisen zijn geformuleerd in de vorm van ervarings- en beheersingsdoelen, aansluitend op het funderend onderwijs, en zijn opgebouwd volgens een vaste drieslag:

- doelzinnen die aan de hand van doelgroep – leergedrag – inhoud de kern van het thema beschrijven.
- 'het gaat hierbij om', waarbij de doelzin wordt uitgewerkt in onderdelen;
- 'te denken valt hierbij aan' waar voorbeelden staan die de doelzin en uitwerking hiervan illustreren en verhelderen.

Elk thema is opgebouwd uit de volgende componenten:

- Kennis (2x)
- Veranderbaarheid
- Ervaringen
- Standpunt en verkennen handelingsmogelijkheden

De thema's helpen studenten volgens de Expertgroep Burgerschap mbo (2023) stap voor stap te leren. Ze doen kennis op, oefenen met situaties, leren van anderen, denken na over hun mening en kijken terug op hun eigen ervaringen. Burgerschapsvragen komen overal in het dagelijks leven voor: op school, op het werk, thuis en in de buurt. Studenten ontdekken hoe deze vragen spelen in de verschillende rollen die mensen hebben, zoals werknemer, vrijwilliger of buur. Ook leren ze hoe deze onderwerpen niet alleen in hun eigen omgeving spelen, maar ook in Europa en mondiaal.

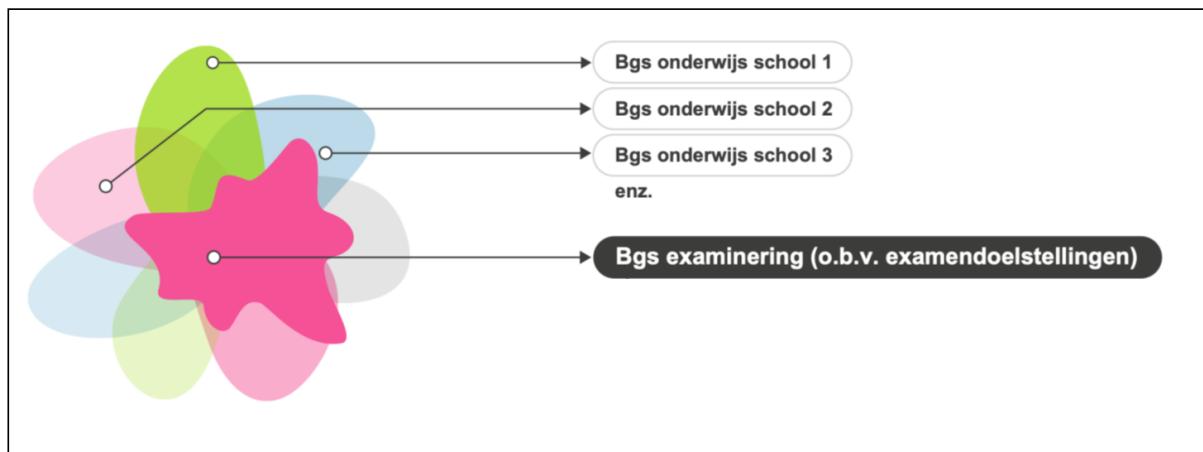
Omdat uit een landelijke raadpleging van mbo-docenten en coördinatoren bleek dat de door de Expertgroep geformuleerde doelzinnen niet voor iedereen goed te begrijpen waren, zijn er aanbevelingen gedaan voor de herformulering van de kwalificatie-eisen (Krikhaar en Bruggink, 2024). Tevens is naar aanleiding van feedback op de concept Handreiking de titel van thema A gewijzigd en zijn de doelzinnen van dit thema aangepast. Deze doelzinnen zoals gepubliceerd in de Handreiking vormen de basis voor de examinering. Indien de doelzinnen in de toekomst worden aangepast, zal telkens zorgvuldig worden beoordeeld of dit aanpassing van de examendoelen vereist.

4.2 Samenwerking en vertegenwoordiging

Naast het Adviesrapport heeft de Expertgroep aanvullende uitgangspunten geformuleerd op basis van de bredere burgerschapsopdracht voor het mbo en de input die is verzameld tijdens de verkennende fase van het traject. Deze input is tot stand gekomen via interviews met mbo docenten, beleidsmedewerkers en wetenschappers en via peilingen tijdens webinars. Daarnaast is gesproken met vertegenwoordigers van de MBO Raad, JOBmbo, NRTO, leden van de expertgroep van het Adviesrapport en leden van de schrijfgroepen voor Handreikingen. Deze brede consultatie heeft relevante inzichten opgeleverd, die door de Expertgroep zijn meegenomen bij het ontwikkelen van het basisontwerp voor de instellingsexamens.

4.3 Connectie tussen onderwijs en instellingsexamen

Burgerschapsonderwijs in het mbo kent vele verschijningsvormen en dit zal met de nieuwe kwalificatie-eisen ook zo blijven. Elk ROC geeft op eigen wijze invulling aan burgerschapsonderwijs, passend bij de visie, doelgroep en context van de opleiding. Deze diversiteit is waardevol en sluit aan bij de praktijkgerichtheid van het mbo. Het uiteindelijke doel is studenten te ondersteunen bij hun ontwikkeling tot actieve, verantwoordelijke burgers die hun weg weten te vinden in de samenleving en het werkveld. Het instellingsexamen meet in hoeverre zij de kennis en vaardigheden hebben verworven die hiervoor nodig zijn. Afbeelding 1 laat zien hoe de verschillende onderwijspraktijken samenkomen in één gemeenschappelijk beoordelingskader, op basis waarvan verschillende exameninstrumenten gemaakt kunnen worden.

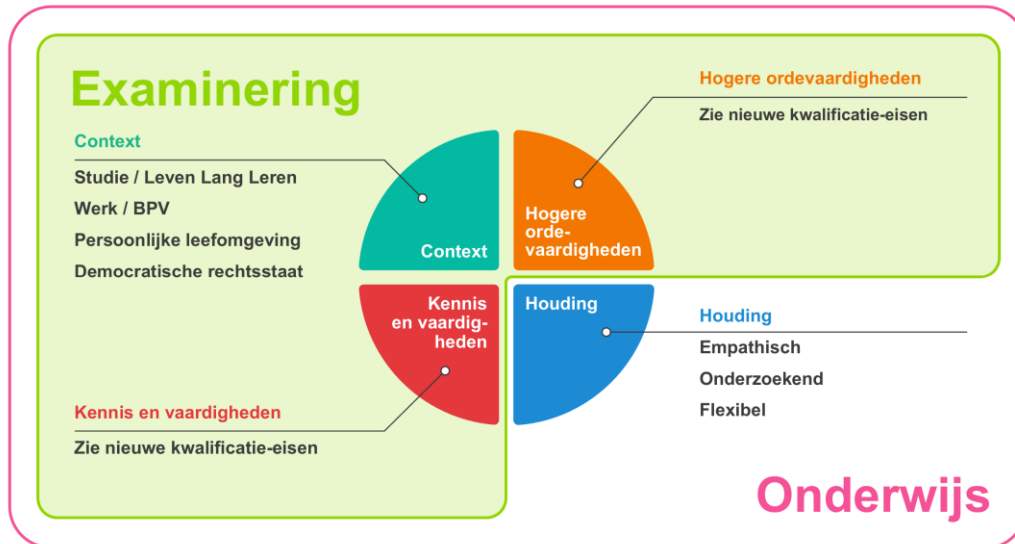
Afbeelding 1 – Connectie onderwijs en instellingsexamen

Het examen staat dus niet los van de onderwijspraktijk, maar maakt daar juist een geïntegreerd onderdeel van uit. Vanuit de diversiteit aan onderwijsvormen komen studenten samen in één *lesmethodeonafhankelijk* beoordelingskader dat voor iedereen gelijk is. Binnen dit kader is er ruimte voor verschillende exameninstrumenten, zodat instellingen de toetsvorm kunnen kiezen die het beste aansluit bij hun onderwijs en doelgroep. Op deze manier wordt de balans bewaakt tussen enerzijds de vrijheid van instellingen om hun eigen invulling aan burgerschapsonderwijs te geven, en anderzijds de landelijke borging van de kwaliteit en betrouwbaarheid van het examen.

Binnen burgerschapsonderwijs staan drie deelcomponenten centraal.

- Context: burgerschap wordt altijd geplaatst binnen herkenbare en betekenisvolle contexten: de samenleving, het werkveld en het persoonlijke leven van studenten.
- Kennis en vaardigheden: studenten verwerven inhoudelijke kennis en leren vaardigheden die hen in staat stellen om in die contexten actief en verantwoord te handelen.
- Houding: hierbij gaat het om persoonlijke ontwikkeling, reflectie en de bereidheid om een actieve bijdrage te leveren aan de samenleving.

Houding en gedrag zijn in het onderwijs en in de algemene burgerschapsopdracht voor de instellingen van groot belang, bijvoorbeeld met betrekking tot waarden rondom de democratische rechtstaat. In de examinering ligt de focus echter nadrukkelijk op het meten van kennis en vaardigheden, toegepast binnen de verschillende contexten zoals in Afbeelding 2 weergegeven. De component houding wordt in het onderwijs wel gestimuleerd en begeleid, maar is geen onderdeel van de toetsing. De examinering Burgerschap doet hiermee zowel recht aan de inhoudelijke veelzijdigheid van het vak als aan de landelijke kwalificatie-eisen, door kennis en vaardigheden te toetsen in de contexten waarin studenten daadwerkelijk functioneren.

Afbeelding 2 – Examinering kennis en (hogere orde) vaardigheden. Ontleend aan CENF, 2021, <https://husite.nl/cenf/framework/>

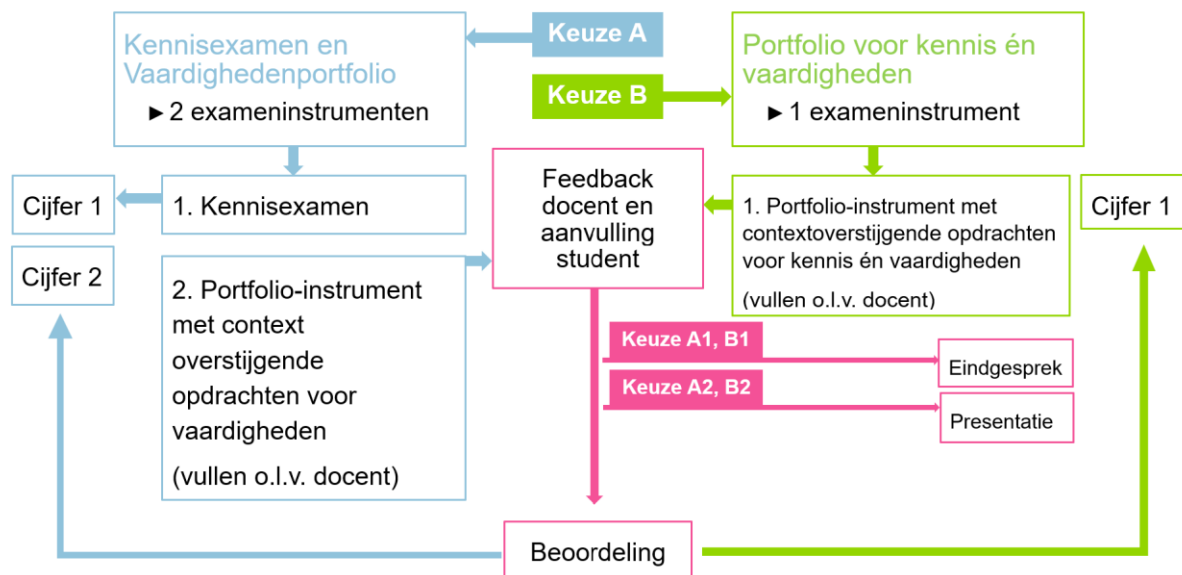
5. Basisontwerp en dilemma's

Het Instellingsexamen Burgerschap wordt ontwikkeld als een flexibel, digitaal en inclusief examen dat aansluit bij de diversiteit van het mbo en de ruimte die het Adviesrapport (Expertgroep Burgerschap mbo, 2023) biedt. De examenopzet richt zich expliciet op de toetsing van kennis en vaardigheden, en laat gedragsverandering of houding buiten beschouwing. Daarmee wordt recht gedaan aan het uitgangspunt dat studenten niet verplicht mogen worden om bepaalde waarden over te nemen.

5.1 Keuze aan exameninstrumenten

De Coöperatie ontwikkelt verschillende exameninstrumenten (Afbeelding 3), zodat instellingen zelf de keuze kunnen maken welk(e) exameninstrument(en) het best past/passen bij hun visie en context.

- Een portfolio-examen waarin kennis én vaardigheden worden getoetst;
- Een portfolio-examen waarin vaardigheden worden getoetst in combinatie met een separaat, automatisch gescoord kennisexamen.

Afbeelding 3 – Exameninstrumenten ten behoeve van Instellingsexamen Burgerschap

Voor beide type portfolio's worden opdrachten ontwikkeld die studenten gedurende de looptijd van het Burgerschapsonderwijs uitvoeren. De opdrachten zijn context-vrij en bestaan uit meerdere deelvragen. Studenten leveren producten op (bijv. verslag, video, poster) en reflecteren op hun werk. Bij de variant waarin zowel kennis als vaardigheden worden getoetst worden ook kennisvragen toegevoegd aan de opdrachten. Bij een portfolio kan een aanvullend interview of presentatie worden gevraagd ter verificatie van de authenticiteit (zie ook Bijlage 2, rol AI) van het door de student aangeleverde portfoliomateriaal.

Instellingen bepalen zelf op welk niveau de keuze voor het type examen gemaakt wordt, waarbij de praktische uitvoerbaarheid mee zal spelen.

5.2 Onderscheid summatief en formatief

In het examenportfolio is gekozen voor het inbouwen van een feedbackronde voorafgaand aan de definitieve inlevering. De docent geeft feedback op de opdrachten waarbij authenticiteit één van de aandachtspunten is. Hierbij kan de docent gebruikmaken van de richtlijnen voor het gebruik van AI. Door de student gelegenheid te bieden zijn of haar werk bij te stellen op basis van gerichte feedback, ontstaat een realistischer beeld van de beheersing van de betreffende examendoelen. Deze

feedbackronde vindt plaats door de docent voorafgaand aan de summatieve beoordeling. Vanaf het moment dat het portfolio als eindproduct wordt ingeleverd, wordt het door de beoordelaar beoordeeld zonder verdere inhoudelijke interventie. Zo wordt het onderscheid tussen het leerproces (formatief) en de beoordeling (summatief) geborgd, terwijl studenten wel voldoende gelegenheid hebben gehad om te leren van feedback en tot een kwalitatief eindproduct te komen.

5.3 Beoordeling

Het Instellingsexamen Burgerschap levert een beoordeling op die meetelt in de slaag-zakregeling. Voor het kennisexamen wordt gewerkt met een vaste puntentelling; voor het portfolio geldt beoordeling aan de hand van rubrics. Uitgangspunt is dat het portfolio in maximaal één uur beoordeeld kan worden, mede door gebruik te maken van eenduidige beoordelingsmodellen én richtlijnen voor het gebruik van AI. Voor het portfolio-examen waarin kennis en vaardigheden apart van elkaar getoetst worden, krijgt de student twee cijfers. Het eindcijfer wordt bepaald middels een gewogen gemiddelde dat aansluit op de verhouding kennis en vaardigheden in het gecombineerde portfolio.

De norm zal bepaald worden door een groep experts middels een standaardsetting. Een standaardsetting is wetenschappelijk onderbouwde procedure waarbij deskundigen bepalen welk prestatieniveau minimaal nodig is om een examen te halen. Op basis van hun oordeel op de moeilijkheid van opgaven of opdrachten wordt een norm vastgesteld, bijvoorbeeld het minimum aantal punten voor een voldoende. Zo zorgt standaardsetting ervoor dat de norm eerlijk, transparant en inhoudelijk onderbouwd is.

Het is aan de examencommissie van de instelling om te besluiten op welke manier er vorm wordt gegeven aan een review van het examenproces.

5.4 Betrouwbaar en valide

Het examen voldoet aan de eisen van betrouwbaarheid, validiteit en vergelijkbaarheid. Het kennisexamen bevat vragen en het portfolio bevat opdrachten die goed gespreid zijn over de matrijs om tot een stabiel eindoordeel te komen. De vragen en opdrachten sluiten inhoudelijk aan op de kwalificatie-eisen uit het adviesrapport. De contexten en voorbeelden passen daarnaast bij de leefwereld van mbo-studenten en het examen bestrijkt een representatieve selectie van het vak burgerschap.

5.5 Niveaudifferentiatie en taalniveau

Hoewel de kwalificatie-eisen gelden voor in ieder geval niveau 2, 3 en 4, wordt in het Adviesrapport ook benadrukt dat onderwijs en beoordeling recht moeten doen aan de verscheidenheid binnen het mbo en aan de capaciteiten van de studenten. In aansluiting hierop is besloten om de portfolio's (zowel het portfolio waarin alleen vaardigheden worden getoetst als het geïntegreerd portfolio) op twee examenniveaus te ontwikkelen: één voor mbo-niveau 2 en één voor mbo-niveau 3-4. Niveau 4-studenten maken echter wel meer portfolio-opdrachten. Het separate kennisexamen wordt wel gelijk gehouden voor alle niveaus, er is dus één kennisexamen voor niveau 2, 3 en 4.

Bij doorstroom blijven de resultaten van een eventueel separaat kennisexamen geldig. Bij doorstroom van niveau 2 naar 3/4 start de student een nieuw portfolio met opdrachten voor niveau 3-4; bij doorstroom van niveau 3 naar 4 blijven bestaande opdrachten geldig en worden extra opdrachten toegevoegd. Deze aanpak stimuleert een doorlopende leerlijn.

Voor de examens wordt rekening gehouden met studenten met een ondersteuningsbehoefte en wordt er ontwikkeld op taalniveau B1. Het gaat immers om het meten van de burgerschapskennis en -vaardigheden van de student en niet van de taalvaardigheid.

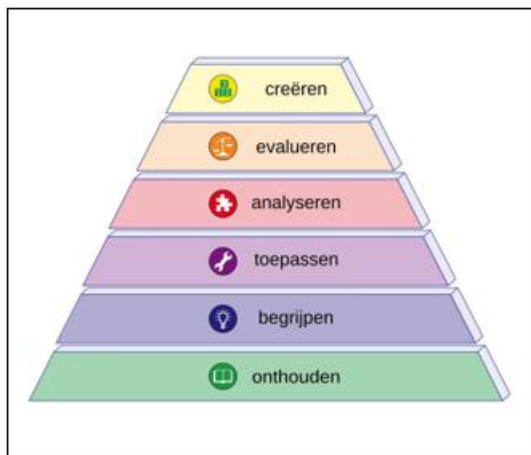
In Bijlage 2 worden de verschillende keuzes nader toegelicht.

6. Examendoelen

Aangezien zowel kennis als vaardigheden worden getoetst, zijn voor beide onderdelen examendoelen opgesteld.

De examendoelen zijn gebaseerd op de doelzinnen uit het Adviesrapport. Per doelzin is een kennisdoel en een vaardigheidsdoel geformuleerd. Tijdens het formuleren van deze examendoelen werd geconcludeerd dat er veel overlap zit in de kennisaspecten die in doelzin 3, 4 en 5 van elk thema aan bod komen. Daarom is ervoor gekozen om voor deze drie doelzinnen steeds hetzelfde kennisdoel te hanteren. Voor het kennisexamen zijn per thema vijf examendoelen geformuleerd. Een overzicht van de examendoelen is te vinden in Bijlage 3.

Er is gekozen voor het gebruik van de taxonomie van Bloom, zie Afbeelding 4. Hierbij worden zes beheersingsniveaus onderscheiden: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren, creëren. Binnen het separate kennisexamen worden vragen gesteld op het niveau van onthouden en begrijpen. In het portfolio-examen komen de beheersingsniveaus toepassen, analyseren, evalueren en creëren aan bod in de opdrachten, waarbij de laatste drie beheersingsniveaus samenvallen onder de noemer hogere orde denkvaardigheden. In het portfolio-examen waarin kennis en vaardigheden worden gecombineerd, komen ook vragen voor op het niveau van onthouden en begrijpen, die samen kennis worden genoemd.

Afbeelding 4 – Taxonomie van Bloom

A.1	De student kan benoemen wat pluraliteit is.
A.2	De student kan in een situatie herkennen of er sprake is van gelijkwaardigheid.
A.3	De student kan aanwijzen in welke situaties sprake is van vrijheid en gelijkheid.
A.4	De student kan herkennen wat in- en uitsluiting betekent in sociale situaties.
A.5	De student kan classificeren of een situatie past bij verschil of bij gelijkwaardigheid.
B.1	De student kan herkennen wat een individueel belang is en wat een collectief belang is.
B.2	De student kan aanwijzen in een situatie waar spanning ontstaat tussen individuele en collectieve belangen.
B.3	De student kan benoemen wat solidariteit betekent in de context van samenleving of beroep.
B.4	De student kan classificeren of een voorbeeld past bij een persoonlijk belang, groepsbelang of maatschappelijk belang.
B.5	De student kan herkennen welke waarden een rol spelen bij het afwegen van belangen.
C.1	De student kan benoemen wat een maatschappijvisie is.
C.2	De student kan herkennen welke maatschappijvisie past bij een bepaalde oplossing voor een maatschappelijk vraagstuk.
C.3	De student kan aanwijzen welke maatschappelijke ordening (zoals overheid, markt of gemeenschap) in een situatie dominant is.
C.4	De student kan maatschappelijke vraagstukken classificeren op basis van onderliggende waarden (zoals gelijkheid, vrijheid of solidariteit).
C.5	De student kan herkennen hoe maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot veranderingen in visie of beleid.
D.1	De student kan benoemen wat macht is.
D.2	De student kan herkennen wie in een situatie besluitvorming beïnvloedt.
D.3	De student kan aanwijzen hoe besluitvorming plaatsvindt (bijv. via stemming, overleg of hiërarchie).
D.4	De student kan herkennen wat de rol is van democratische principes zoals inspraak of rechtsstatelijkheid.
D.5	De student kan classificeren of een voorbeeld hoort bij formele of informele besluitvorming.

	Kennisdoel	Vaardigheidsdoel
A.1	De student kan voorbeelden benoemen van situaties waarin sprake is van pluraliteit, en vanuit verschillende perspectieven (moreel, politiek, economisch, juridisch) aangeven hoe het principe van gelijkwaardigheid daarin een rol speelt.	De student kan in een situatie herkennen waarin waarden en normen van zichzelf en anderen verschillen.
A.2	De student kan situaties beschrijven waarin mensen verschillend of gelijkwaardig behandeld worden, en kan aangeven hoe dit kan leiden tot (on)gelijkheid door in- of uitsluiting.	De student kan in een situatie herkennen hoe ervaren verschillen tussen mensen samenhangen met ongelijkheid door in- en uitsluiting.
A.3	De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op de spanning tussen vrijheid en gelijkheid.	De student kan in een situatie herkennen hoe personen of groepen invloed hebben op maatschappelijke ontwikkelingen rondom vrijheid en gelijkheid.
A.4	De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op gelijkwaardigheid door spanning tussen vrijheid en gelijkheid.	De student kan een activiteit uitvoeren waarin hij of zij eigen ervaringen met spanningen tussen vrijheid en gelijkheid verkent, waarbij gelijkwaardigheid onder druk stond. De student koppelt deze vervolgens aan gebeurtenissen uit de samenleving of beroepspraktijk.
A.5	De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op gelijkwaardigheid door spanning tussen vrijheid en gelijkheid.	De student kan in een situatie een eigen standpunt verkennen en vervolgens benoemen over een vraagstuk waarbij vrijheid en gelijkheid op gespannen voet staan, aangeven hoe gelijkwaardigheid daarin meespeelt, en kan daarbij één handelingsmogelijkheid aangeven.
B.1	De student kan situaties beschrijven waarin spanning ontstaat tussen individuele en groepsbelangen.	De student kan in een situatie aangeven welk individueel belang en welk groepsbelang tegenover elkaar staan.
B.2	De student kan aangeven welke regels bedoeld zijn om spanningen tussen individuele en collectieve belangen te verminderen.	De student kan in een situatie aangeven hoe een regel helpt om spanning tussen een individueel belang en een groepsbelang te verminderen.
B.3	De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op verschillen en gelijkwaardigheid tussen mensen.	De student kan in een situatie aangeven hoe personen of groepen invloed hebben gehad op maatschappelijke ontwikkelingen rondom individuele en collectieve belangen.
B.4	De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed	De student kan een activiteit uitvoeren waarin hij of zij eigen ervaringen met

	hebben op verschillen en gelijkwaardigheid tussen mensen.	spanningen tussen individueel en collectief belang verkent en vervolgens koppelt aan gebeurtenissen uit de samenleving of beroepspraktijk.
B.5	De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op verschillen en gelijkwaardigheid tussen mensen.	De student kan bij een vraagstuk over botsende belangen een eigen standpunt verkennen en vervolgens benoemen en één handelingsmogelijkheid aangeven die past bij een democratische waarde, zoals vrijheid of gelijkwaardigheid.
C.1	De student kan voorbeelden benoemen van maatschappelijke vraagstukken en daarbij verschillende maatschappijvisies beschrijven.	De student kan in een situatie aangeven welke oplossing past bij een bepaalde maatschappijvisie.
C.2	De student kan beschrijven welke activiteiten, beleidsmaatregelen of regels bedoeld zijn om maatschappelijke vraagstukken aan te pakken.	De student kan in een situatie aangeven welke activiteit, regel of beleidsmaatregel past bij een maatschappelijk vraagstuk en wat het doel ervan is.
C.3	De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op verschillen en gelijkwaardigheid tussen mensen.	De student kan in een situatie aangeven hoe personen of groepen invloed hebben gehad op veranderingen in de samenleving.
C.4	De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op verschillen en gelijkwaardigheid tussen mensen.	De student kan een situatie verkennen en vervolgens beschrijven hoe een eigen of andermans ervaring te maken heeft met verschillende maatschappijvisies en maatschappelijke ordeningen en koppelt deze vervolgens aan gebeurtenissen uit de samenleving of beroepspraktijk.
C.5	De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op verschillen en gelijkwaardigheid tussen mensen.	De student kan een eigen standpunt verkennen en vervolgens innemen bij een maatschappelijk vraagstuk en een passende handelingsmogelijkheid aangeven, en daarbij benoemen welke democratische waarde hiermee samenhangt.
D.1	De student kan verschillende vormen van besluitvorming benoemen (zoals stemmen, overleggen of beslissen door een leidinggevende) en het bijbehorende belang beschrijven.	De student kan in een situatie aangeven welke vorm van besluitvorming wordt gebruikt en benoemen welk belang wordt gediend en welk mogelijk nadeel daarbij hoort.
D.2	De student kan uitleggen wat macht is in een situatie en aangeven hoe regels of afspraken die macht beperken.	De student kan in een situatie aangeven wie macht heeft, en benoemen op welke

		manier deze macht wordt beperkt door een democratische regel of wet.
D.3	De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op wie macht heeft of hoe besluiten worden genomen.	De student kan in een situatie aangeven hoe een persoon of groep invloed heeft gehad op een verandering in macht of besluitvorming.
D.4	De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op wie macht heeft of hoe besluiten worden genomen.	De student kan een situatie verkennen en vervolgens beschrijven hoe een eigen of andermans ervaring te maken heeft met vormen van macht en besluitvorming en koppelt deze vervolgens aan gebeurtenissen uit de samenleving of beroepspraktijk.
D.5	De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op wie macht heeft of hoe besluiten worden genomen.	De student kan in een situatie verkennen welk standpunt hij of zij heeft over het gebruik van invloed en dit standpunt vervolgens beschrijven, en een manier benoemen waarop die invloed kan worden gebruikt in een besluitvorming.

Examendoelen portfolio-examen N3/4

	Kennisdoel	Vaardigheidsdoel
A.1	De student kan het begrip pluraliteit uitleggen en kan het principe van gelijkwaardigheid uitleggen. De student kan uitleggen hoe deze begrippen vanuit verschillende perspectieven (moreel, politiek, economisch, juridisch) kunnen worden benaderd.	De student kan onderbouwen hoe personen en groepen verschillend mogen zijn en aangeven waar volgens het principe van gelijkwaardigheid grenzen liggen aan deze verschillen. De student kan dit onderbouwen vanuit verschillende perspectieven (moreel, politiek, economisch, juridisch).
A.2	De student kan uitleggen hoe ervaren verschillen tussen mensen kunnen leiden tot in- en uitsluiting en tot ongelijkheid.	De student kan analyseren hoe in- en uitsluiting en ongelijkheid samenhangen met ervaren verschillen tussen mensen, en kan eigen ervaringen met in- of uitsluiting relateren aan die analyse en daarop reflecteren.
A.3	De student kan uitleggen hoe specifieke maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot spanning tussen vrijheid en gelijkheid, en hoe gelijkwaardigheid daarin een rol speelt.	De student kan analyseren hoe maatschappelijke ontwikkelingen samenhangen met spanningen tussen vrijheid en gelijkheid, en de rol van gelijkwaardigheid daarin, en kan voorbeelden onderzoeken van hoe personen of groepen daarop invloed hebben (gehad).

A.4	De student kan uitleggen hoe specifieke maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot spanning tussen vrijheid en gelijkheid, en wat dit betekent voor gelijkwaardigheid.	De student kan eigen of andermans ervaringen met vrijheid en gelijkheid beschrijven en aangeven wat dit betekent voor gelijkwaardigheid. De student kan hierop reflecteren en deze ervaringen relateren aan gebeurtenissen in de samenleving en de beroepspraktijk.
A.5	De student kan uitleggen hoe specifieke maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot spanning tussen vrijheid en gelijkheid, en hoe gelijkwaardigheid daarin geraakt wordt.	De student kan bij een vraagstuk over vrijheid en gelijkheid eigen standpunten analyseren, handelingsmogelijkheden ontwikkelen, beargumenteren hoe deze zich verhouden tot democratische waarden en bijbehorende dilemma's, en reflecteren op een zelf meegemaakte situatie waarin gelijkwaardigheid onder druk stond.
B.1	De student kan uitleggen waardoor spanning kan ontstaan tussen individuele belangen en collectieve belangen.	De student kan situaties analyseren waarin spanning ontstaat tussen individuele en collectieve belangen en kan daarbij beargumenteren welke belangen een rol spelen en hoe deze zich tot elkaar verhouden.
B.2	De student kan uitleggen hoe regels van overheden en gemeenschappen ervoor zorgen dat spanningen tussen individuele en collectieve belangen beheersbaar worden.	De student kan onderzoeken hoe regels van overheden of gemeenschappen invloed hebben op de spanning tussen individuele en collectieve belangen, kan analyseren welke keuzes daarbij worden gemaakt en kan reflecteren op eigen ervaringen met zulke spanningen.
B.3	De student kan uitleggen hoe maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot verschuivingen in het evenwicht tussen individuele en collectieve belangen.	De student kan analyseren hoe maatschappelijke ontwikkelingen het evenwicht tussen individuele en collectieve belangen beïnvloeden en kan onderzoeken hoe personen of groepen daarop invloed hebben (gehad).
B.4	De student kan uitleggen hoe maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot verschuivingen in het evenwicht tussen individuele en collectieve belangen.	De student kan ervaringen van zichzelf of anderen met spanningen tussen individuele en collectieve belangen beschrijven, hierop reflecteren en deze relateren aan gebeurtenissen in de samenleving en de beroepspraktijk.
B.5	De student kan uitleggen hoe maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot verschuivingen in het evenwicht	De student kan bij een vraagstuk over spanningen tussen individuele en collectieve belangen eigen standpunten

	tussen individuele en collectieve belangen.	analyseren, handelingsmogelijkheden ontwikkelen, beargumenteren hoe deze zich verhouden tot democratische waarden en bijbehorende dilemma's en reflecteren op hoe eigen ervaringen invloed hebben op deze keuzes.
C.1	De student kan uitleggen hoe twee of meer maatschappijvisies verschillend naar hetzelfde maatschappelijke vraagstuk kijken.	De student kan analyseren hoe verschillende maatschappijvisies leiden tot uiteenlopende ideeën over oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken, en kan reflecteren op hoe deze visies aansluiten bij iemands perspectief.
C.2	De student kan uitleggen hoe beleid, regelgeving en activiteiten bijdragen aan het oplossen van (delen van) maatschappelijke vraagstukken.	De student kan onderzoeken hoe activiteiten, beleid en regelgeving bijdragen aan (deel)oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken, en kan reflecteren op diens eigen ervaringen met zulke oplossingen in de samenleving of beroepspraktijk.
C.3	De student kan uitleggen hoe maatschappelijke ontwikkelingen invloed hebben op het ontstaan of veranderen van maatschappijvisies en de inrichting van de samenleving.	De student kan analyseren hoe maatschappelijke ontwikkelingen invloed hebben op maatschappijvisies en maatschappelijke ordeningen, kan onderzoeken hoe personen of groepen hierop invloed hebben (gehad) en kan reflecteren op hoe deze ontwikkelingen zichtbaar zijn in diens eigen leefwereld.
C.4	De student kan uitleggen hoe maatschappelijke ontwikkelingen invloed hebben op het ontstaan of veranderen van maatschappijvisies en de inrichting van de samenleving.	De student kan ervaringen van zichzelf of anderen met verschillende maatschappijvisies en maatschappelijke ordeningen beschrijven, hierop reflecteren en deze relateren aan gebeurtenissen in de samenleving en de beroepspraktijk.
C.5	De student kan uitleggen hoe maatschappelijke ontwikkelingen invloed hebben op het ontstaan of veranderen van maatschappijvisies en de inrichting van de samenleving.	De student kan bij een maatschappelijk vraagstuk eigen standpunten analyseren, handelingsmogelijkheden ontwikkelen, beargumenteren hoe deze zich verhouden tot democratische waarden en bijbehorende dilemma's en kan reflecteren op hoe persoonlijke ervaringen deze standpunten beïnvloeden.
D.1	De student kan uitleggen hoe vormen van (mede)zeggenschap en	De student kan verschillende vormen van (mede)zeggenschap en

	besluitvorming ontstaan in verschillende situaties, en welke belangen daaraan ten grondslag liggen.	besluitvorming analyseren, belangen hierin herkennen, beargumenteren welke voor- en nadelen deze vormen hebben in uiteenlopende situaties en reflecteren op diens eigen ervaringen met besluitvorming.
D.2	De student kan uitleggen hoe macht zichtbaar wordt in situaties, en hoe democratische of rechtsstatelijke principes zorgen voor grenzen aan die macht.	De student kan analyseren hoe macht zichtbaar wordt in verschillende situaties, kan beargumenteren hoe democratische en rechtsstatelijke principes grenzen stellen aan die macht en kan reflecteren op situaties waarin mensen met macht of besluitvorming te maken hadden.
D.3	De student kan uitleggen hoe maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot veranderingen in macht en besluitvorming.	De student kan analyseren hoe maatschappelijke ontwikkelingen invloed hebben op vormen van macht en besluitvorming, kan onderzoeken hoe personen of groepen daar invloed op hebben (gehad), en kan reflecteren op hoe deze ontwikkelingen zichtbaar zijn in diens eigen omgeving.
D.4	De student kan uitleggen hoe maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot veranderingen in macht en besluitvorming.	De student kan ervaringen van zichzelf of anderen met vormen van macht en besluitvorming beschrijven, hierop reflecteren en deze relateren aan gebeurtenissen in de samenleving en de beroepspraktijk.
D.5	De student kan uitleggen hoe maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot veranderingen in macht en besluitvorming.	De student kan eigen standpunten analyseren over het gebruik van macht en invloed bij besluitvorming, handelingsmogelijkheden ontwikkelen, beargumenteren hoe deze zich verhouden tot democratische waarden en bijbehorende dilemma's, en reflecteren op hoe diens eigen ervaringen met invloed en besluitvorming deze standpunten vormgeven.

- Baartman, L. K. J., & Gulikers, J. T. M. (2011). Ontwerpcriteria voor toetsing van competenties. In G. J. van den Berg, R. F. Meijers, & L. C. Wesselink (Red.), *Meesterlijk meten: ontwerpen van competentiegericht toetsen in het (v)mbo* (pp. 125–140). Kluwer.
- Beekman, K., Draaijer, S., Beckers, J., Schagen, E., & Hofman, I. (2025). *Visie op toetsing en examinering in het tijdperk van AI*. Utrecht. Npuls.
- Blaauw, M., Faas, I., Guérin, L., Van der Hoek, B., Van der Horst, W., De Jong, M., Kampman, L., Mooijman, M., Vermeij, H., Vos, K., Wijngaarde, R., Schoemaker, T., Waterschoot, E., Hendriks, F. (2025). *Burgerschap in beweging: Handreiking nieuwe kwalificatie-eisen*. CINOP.
- Chan, C.K.Y.R., & Colloton, T. (2004). *Generative AI in Higher education: the ChatGPT effect*. Taylor & Francis.
- Expertgroep Burgerschap mbo. (2023). *Burgerschapsonderwijs in een veranderende samenleving: Herijking kwalificatie-eisen burgerschapsonderwijs mbo*. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. <https://www.expertisepuntburgerschap.nl>
- Krikhaar, E., & Bruggink, M. (2024). *Aanbevelingen voor herformulering kwalificatie-eisen burgerschapsonderwijs mbo*. Expertisecentrum Nederlands.
- Last, B., & Sprakel, T. (2023). *Chatten met Napoleon: Werken met generatieve AI in het onderwijs* (2de ed.). Boom.
- Mol, M. (2025). *Verkenning instellingsexamens Burgerschap: Onderzoeksrapport (november 2024 – maart 2025)*. Coöperatie Examens MBO.
- Schober, R. (2025). *Introducing the BLOOM AI Framework: A pedagogical model designed to guide the integration of artificial intelligence into higher education*. [White paper]. Geraadpleegd op 1 juli 2025 van <https://www.randalschober.com/The-Bloom-AI-Framework-White-Paper-by-Dr-Randal-Schober.pdf>
- Sluijsmans, D., & Segers, M. (2008). Toetsen om van te leren: feedback in leren en toetsen. In J. van der Veen, M. Segers & D. Sluijsmans (Red.), *Toetsrevolutie. Naar een feedbackcultuur in het onderwijs* (pp. 55–70). Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum.
- Swanenberg, A. P. M., Mol, A., & Gulikers, J. (2025). Toetsen met portfolio's. In T. van Schilt Mol, K. Beekman, D. Joosten ten Brinke, K. Schildkamp, J. Gulikers, D. Hopster den Otter, H. van Berkel, & A. Bax (Red.), *Toetsen in het voortgezet onderwijs* (hoofdstuk 30, pp. 407–422). Boom Uitgevers.
- Themagroep AI -Toetsing van HAN leernetwerk Toetsing, 2024. *Risicoanalyse Toetsvormen en AI*. Nijmegen/Arnhem: HAN.
- Van Berkel, H., Bax, A., & Joosten-ten Brinke, D. (2014). *Toetsen in het hoger onderwijs* (3e, geheel herziene druk). Bohn Stafleu van Loghum.

Bijlage 1 – Leden werkgroepen

Expertgroep

De Expertgroep is een groep met een diversiteit aan expertise, geografie, schooltype/ vertegenwoordiging op het gebied van burgerschapsonderwijs. De Expertgroep bestaat uit de volgende leden:

Voorzitter	Margot Mol	Coöperatie Examens MBO	Toetsdeskundige en taalkundige
Secretaris	Rosalie Laarhuis	Coöperatie Examens MBO	Onderwijskundige
Lid	Khalid Bakhallakh	ROC van Amsterdam	Docent en projectleider burgerschap
Lid	Bart Dekker	ROC Nijmegen	Projectleider burgerschap
Lid	Madelon Fuldauer	Vista College	Onderwijskundig adviseur
Lid	Wouter van der Horst	Eigenaar We share culture	Practor Mediawijsheid & Burgerschap
Lid	Mathijs de Jong	Firda	Beleidsadviseur Brede Persoonsvorming en Talentontwikkeling
Lid	Menno Keij	Summa College	Docent Burgerschap en examencommissielid
Lid	Niclas Zomer	Lentiz MBO Maasland	Docent Loopbaan & Burgerschap

Klankbordgroep

De Klankbordgroepleden zijn betrokken bij het vak burgerschap in het mbo als beleidsmedewerker, coördinator, docent of onderzoeker. De Klankbordgroep bestaat uit de volgende leden:

Lid	Leanne van Beek	MBO Raad	Projectleider Kennispunt Onderwijs & Examinering
Lid	Remmert Daas	Universiteit van Amsterdam	Universitair docent
Lid	Erna van Ophem	BVMBO, Talland College	Bestuurslid, docent Economische Vakken en Burgerschap
Lid	Ricardo Wijngaarde	Talland College	Docent Burgerschap

Bijlage 2 – Onderwerpen

Digitaal of analoog

Een Instellingsexamen Burgerschap is goed te realiseren in digitale vorm. Digitale examenmiddelen sluiten goed aan bij een portfolio-examen, waarin studenten verschillende typen producten kunnen uploaden. Het beoordelen en bekijken van deze studentenactiviteiten kan onafhankelijk van tijd en plaats, wat bijdraagt aan flexibiliteit. Bovendien wordt het opslaan en archiveren van uiteenlopende studentproducten aanzienlijk eenvoudiger in een digitale omgeving.

Als het gaat om kennisexamens biedt digitalisering als voordeel dat de vragen automatisch gescoord kunnen worden, en dat studenten direct inzicht krijgen in hun resultaat. Voor studenten met speciale ondersteuningsbehoeften zijn aanpassingen bovendien eenvoudiger door te voeren — denk aan gebruik van voorleessoftware voor blinde of slechtziende studenten, studenten met leesproblemen of dyslexie. Tot slot sluit digitaal examineren ook goed aan bij de onderwijsvisie van veel mbo-instellingen.

Kennis, vaardigheden, houding en/of gedrag

De kwalificatie-eisen zoals beschreven in het Adviesrapport schrijven geen vaste onderwijsvormen voor op het gebied van burgerschap, en laten ruimte voor uiteenlopende onderwijsmethoden. Dit geeft opleidingen en docenten de vrijheid om zelf invulling te geven aan hoe zij deze eisen verwerken in hun onderwijspraktijk.

Tegelijkertijd maakt het Adviesrapport duidelijk dat het ongewenst is om via exameneisen gedragsverandering bij studenten na te streven. Studenten mogen niet verplicht worden om bepaalde waarden over te nemen of zich een specifieke houding eigen te maken. Deze aspecten mogen dan ook geen onderdeel zijn van de beoordeling tijdens het examen.

Hoewel houding en gedrag zeker relevant zijn binnen het onderwijs en binnen de bredere burgerschapsopdracht van instellingen, met name als het gaat om waarden rondom de democratische rechtsstaat, adviseert de Expertgroep om het Instellingsexamen Burgerschap uitsluitend te richten op kennis en vaardigheden. Dit sluit aan bij de visie uit het Adviesrapport dat gedragsverandering geen geëxamineerd doel moet zijn. Bovendien zijn kennis en vaardigheden de meest observeerbare en dus toetsbare elementen, wat ze geschikt maken voor een valide examen.

Beoordelen

Het werken met een portfolio-examen gaat automatisch gepaard met beoordelen. In het kader van de praktische haalbaarheid is de expertgroep van mening dat een portfolio in maximaal één uur beoordeeld moet kunnen worden. Voorwaardelijk is dat de studenten tijdens het maken van de opdrachten tussentijds feedback krijgen, voorafgaand aan de definitieve inlevering.

Een portfolio heeft doorgaans een dubbele functie: het is zowel een leermiddel als een beoordelingsinstrument (Van Berkel, Bax & Joosten-ten Brinke, 2014). Om die reden draagt feedback in een eerdere fase bij aan het leerproces, versterkt het het kwaliteitsbesef van studenten en bevordert het de validiteit van de uiteindelijke beoordeling.

Sluijsmans en Segers (2008) stellen dat een portfolio pas echt waarde krijgt wanneer er sprake is van feedback, dialoog en zelfreflectie. Door de student gelegenheid te bieden zijn of haar werk bij te stellen op basis van gerichte feedback, ontstaat een realistischer beeld van de beheersing van de betreffende examendoelen. Dit komt ook de transparantie en rechtvaardigheid van de beoordeling ten goede (Van Berkel et al., 2014).

Belangrijk is dat deze feedbackronde plaatsvindt voorafgaand aan de summatieve beoordeling. Vanaf het moment dat het portfolio als eindproduct wordt ingeleverd, wordt het beoordeeld zonder verdere inhoudelijke interventie. Zo wordt het onderscheid tussen het leerproces (formatief) en de beoordeling (summatief) geborgd, terwijl studenten wel voldoende gelegenheid hebben gehad om te leren van feedback en tot een kwalitatief eindproduct te komen.

Aanbod exameninstrumenten

Er worden verschillende exameninstrumenten ontwikkeld, zodat iedere gebruiker hier een keuze in kan maken, passend bij de eigen visie op en wensen voor het meten van Burgerschap. Hierbij speelt ook de context een belangrijke rol.

De Coöperatie gaat de volgende exameninstrumenten ontwikkelen:

- Een portfolio-examen waarin kennis én vaardigheden worden getoetst
- Een portfolio-examen waarin vaardigheden worden getoetst in combinatie met een separaat, automatisch gescoord kennisexamen

Voor de portfolio's komen een variant voor niveau 2, en een variant voor niveau 3-4.

Daarnaast wordt een pilot opgestart om een portfolio-examen met open opdrachten mogelijk te maken. De school kan dan eigen opdrachten in het systeem zetten en een eigen beoordelingsmodel gebruiken. Deze pilot wordt als een apart traject beschouwd en valt niet binnen de scope van de expertgroep.

Voor Entree is de discussie over exameninstrumenten nog niet gevoerd omdat de wettelijkheid voor deze doelgroep nog onvoldoende duidelijk is.

Kennisexamen

Kennis wordt ofwel getoetst in een separaat kennisexamen, ofwel als onderdeel van de portfolio-opdrachten. Voor het kennisexamen worden versies ontwikkeld met ieder 30 vragen: per thema 6 tot 8 vragen. Voor elke vraag kan een student 1 punt halen, in totaal kunnen er dus 30 punten worden gehaald. Alle vragen zijn automatisch scoorbaar, het kennisexamen hoeft dus niet te worden nagekeken.

Studenten krijgen 60 minuten om het examen te maken (extra tijd is per student in te stellen).

Daarnaast is gebruik van voorleessoftware mogelijk, deze wordt standaard meegeleverd. Ook zijn er in het digitale systeem andere aanpassingen mogelijk:

- mogelijkheid om vragen te markeren en arceren
- kunnen onderbreken
- het mogen gebruiken van koptelefoon, groot scherm, woordenboek
- flexibele afname
- beschikbaarheid van een aparte ruimte

Voor de ondersteuningsbehoeften wordt in het najaar van 2025 onderzocht welke varianten nodig zijn. Hierbij zal zoveel mogelijk aangesloten worden bij de varianten die ook bij de andere basisvakken worden aangeboden.

Portfolio-examen

Het portfolio-examen wordt in twee varianten opgeleverd: een variant waarin alleen vaardigheden worden getoetst (deze variant wordt ingezet in combinatie met het kennisexamen), en een variant waarin naast vaardigheden ook kennis expliciet wordt getoetst.

Het examen bestaat in beide gevallen uit opdrachten, waar de student gedurende de onderwijstijd van het vak Burgerschap aan werkt. Docenten kunnen zelf kiezen of ze alle opdrachten aan het begin van

het vak openzetten, of bijvoorbeeld alleen de opdrachten van thema A als op dat moment aan dat thema wordt gewerkt.

Opdrachten bestaan uit een aantal deelvragen, die de student uitwerkt in een product. Dat kan een bijvoorbeeld een filmpje zijn, een poster, of een verslag. Daarnaast krijgt de student een aantal vragen om te reflecteren op de gemaakte opdracht. Bij de variant waarin zowel kennis als vaardigheden worden getoetst, zijn een of meer kennisvragen ook onderdeel van de opdracht. De student wordt beoordeeld middels een rubric.

Studenten niveau 2 en 3 krijgen acht opdrachten (twee per thema), studenten van niveau 4 maken tien opdrachten. Deze aantallen worden geëvalueerd. Per thema sluit minimaal één opdracht aan op een van de examendoelen die horen bij het component 'kennis' uit het adviesrapport, minimaal één andere opdracht sluit aan bij het examendoel van veranderbaarheid, ervaringen of standpunt en verkennen handelingsmogelijkheden.

Keuze exameninstrumenten

Omdat de Coöperatie verschillende typen exameninstrumenten zal ontwikkelen, zal de gebruiker moeten bepalen welke instrumenten daadwerkelijk ingezet worden. De centrale vraag is: wie maakt deze keuze? Wordt dit besloten op het niveau van de student, docent, opleiding, locatie, het college of de gehele instelling?

De Expertgroep is van mening dat de instelling moet vaststellen welke keuzemogelijkheden er zijn met betrekking tot het Instellingsexamen Burgerschap. Ook is het aan de instelling om te bepalen of, en op welk niveau, keuzevrijheid wordt geboden. Bij deze afweging zullen factoren zoals vergelijkbaarheid tussen examens en de administratieve belasting ongetwijfeld meewegen.

Er is dan ook behoefte aan een beknopte handreiking die instellingen ondersteunt bij het maken van een doordachte keuze. Deze handreiking zou bijvoorbeeld inzicht moeten geven in de voor- en nadelen van de verschillende keuzemogelijkheden.

Differentiatie

Het Instellingsexamen Burgerschap gaat gelden voor alle mbo-studenten van in ieder geval niveau 2, 3 en 4. In het Adviesrapport wordt echter de kanttekening gemaakt dat het wenselijk en mogelijk is om in onderwijs en beoordeling recht te doen aan de verscheidenheid binnen het mbo. Differentiatie kan op veel verschillende manieren plaatsvinden, zoals door de mogelijke keuze van verschillende exameninstrumenten.

De Expertgroep is van mening dat Burgerschap gedurende de gehele looptijd van de opleiding een rol moet spelen in de vorm van concentrisch onderwijs. In lijn met het adviesrapport ontwikkelen we daarom examens voor niveau 2 enerzijds, en niveau 3-4 anderzijds. Door te differentiëren op niveau kan er beter recht gedaan worden aan de capaciteiten van de student. Bij het bepalen van de examendoelen is bijvoorbeeld gekeken of de geselecteerde vaardigheden voor alle niveaus getoetst zouden moeten worden, waarbij gedifferentieerd kan worden op complexiteit van de opdrachten, of dat er voor niveau 3/4 bijvoorbeeld meer/andere vaardigheden getoetst moeten worden dan voor niveau 2. Het verschil tussen niveau 3 en 4 zit in het aantal opdrachten dat moet worden gemaakt in het portfolio: dit zullen er iets meer zijn voor niveau 4. Daarnaast voeren niveau 4-studenten de opdrachten doorgaans uit in een rijkere, complexere beroepscontext, wat vanzelf tot meer diepgang leidt zonder dat hiervoor aanvullende eisen worden gesteld.

Bij doorstroom van niveau 2 naar niveau 3 of 4 blijft het resultaat van een eventueel gemaakt kennisexamen staan en start de student met een nieuw portfolio. Bij doorstroom van niveau 3 naar 4

bouwen studenten voort op hun bestaande portfolio wat zorgt voor een doorlopende leerlijn zonder dubbelingen:

- reeds gemaakte opdrachten blijven geldig;
- aanvullende opdrachten worden toegevoegd.

Deze aanpak erkent eerder werk, bevordert ontwikkeling en borgt de voortdurende rol van burgerschap binnen de mbo-loopbaan. Tenslotte worden doorstroomstudenten van kortlopende niveau 4 opleidingen niet gedupeerd om onevenredig veel burgerschap in één schooljaar te moeten verwezenlijken. Zo sluiten we aan bij de landelijke ambitie voor een logisch opgebouwde leerlijn over de sectoren heen, maar houden we ook rekening met haalbaarheid van het burgerschapsexamen voor studenten die van niveau 3 naar 4 gaan.

Taalniveau

Het Instellingsexamen Burgerschap zal van toepassing zijn op alle mbo-studenten, ongeacht hun niveau of leerweg. Of er nu gekozen wordt voor differentiatie op opleidingsniveau of niet, taal speelt in alle gevallen een essentiële rol bij de examinering van Burgerschap.

Bij de ontwikkeling van de examens zal zoveel mogelijk rekening worden gehouden met het taalniveau van studenten. Uiteraard is dit binnen grenzen mogelijk: sommige begrippen, zoals gelijkwaardigheid of pluraliteit, zijn vakinhoudelijk essentieel en lenen zich niet goed voor vereenvoudiging.

Aangezien Burgerschap een vak is waarin taalgebruik centraal staat, is het onvermijdelijk dat taal invloed heeft op de wijze waarop studenten hun vaardigheden tonen. Toch is het belangrijk deze invloed zoveel mogelijk te beperken, zodat de meting van burgerschapsvaardigheden zo valide mogelijk blijft. Daarom wordt bij de toetsontwikkeling nadrukkelijk rekening gehouden met taalbelasting. Er worden duidelijke richtlijnen opgesteld die als doel hebben om vaardigheden zó te toetsen dat taalgebruik een zo klein mogelijke rol speelt in de beoordeling.

De Expertgroep adviseert om examens te ontwikkelen op taalniveau B1. Daarnaast zal worden voorzien in heldere beoordelingscriteria en algemene instructies voor het beoordelen van studentproducten, zodat het taalniveau van de student zo min mogelijk van invloed is op de beoordeling van diens burgerschapsvaardigheden.

Ondersteuningsbehoeften

De Coöperatie heeft de ambitie om Instellingsexamens Burgerschap te ontwikkelen die geschikt zijn voor alle mbo-studenten, inclusief studenten met speciale ondersteuningsbehoeften ('special needs'). Het is essentieel dat ook deze studenten het examen op een betrouwbare en vergelijkbare wijze kunnen afleggen. Daarom is het van belang in kaart te brengen welke doelgroepen binnen het mbo onder ondersteuningsbehoeften vallen, welke aanpassingen nodig zijn bij de ontwikkeling van de examens, en welke voorzieningen vereist zijn bij de afname ervan.

In het najaar van 2025 zal onderzocht worden welke varianten er nodig zijn voor studenten met speciale behoeften. Daarbij wordt zoveel mogelijk aangesloten bij de aangepaste examenvarianten die reeds beschikbaar zijn voor andere generieke vakken binnen het mbo. Ook zal hierbij de input van de Expertgroep en Klankbordgroep worden meegenomen, waarbij met name zaken met betrekking tot taligheid zijn genoemd en er is gepleit voor het gebruik van vaste formats. Andere adviezen die zijn genoemd zijn:

- Zet niet de functiebeperking van studenten centraal, maar ga uit van de belemmering die studenten ervaren en welke ondersteuningsbehoefte zij hebben.
- Gebruik een taalniveau dat één niveau lager ligt dan het taalniveau waar de studenten aan moeten voldoen voor hun opleiding.

- Doe onderzoek hoe studenten met ondersteuningsbehoeften het examen maken. Ga na of de aanpassingen aan het examen voldoende zijn voor studenten met ondersteuningsbehoeften.
- Onderzoek in hoeverre de gesuggereerde aanpassingen de betrouwbaarheid en validiteit van het examen aantasten.
- Zorg voor voldoende representatieve proefexamens.
- Onderzoek de behoefte aan een Engelstalig examen voor de Engelstalige opleidingen.

Rol AI

Onderstaand schrijven is afkomstig van de visie op AI van de Coöperatie. De gehele visie is opgenomen in Bijlage 4.

Binnen de Coöperatie Examens MBO zien we kunstmatige intelligentie (AI) als een ontwikkeling die onze missie – het ontwikkelen en afnemen van betrouwbare, valide en veilige digitale examens – kan versterken. We zetten AI in waar dit kwaliteit, efficiëntie en toegankelijkheid verhoogt, altijd met menselijke expertise én menselijke controle achteraf. Voor studenten geldt dat wij AI willen benaderen vanuit vertrouwen en openheid, niet vanuit wantrouwen en controle (Last & Schildkamp, 2025). AI is immers al onderdeel van de maatschappij en zal door studenten gebruikt blijven worden. Gezien de snelheid waarmee AI zich ontwikkelt, zal een evaluatie van deze visie relatief snel plaatsvinden.

Visie op AI bij burgerschapsexamens

Bij burgerschap gebruiken scholen zowel portfolio-examens als kennisexamens. Dat vraagt om een andere benadering dan bij rekenen.

Het kennisexamen is AI-bestendig: afname gebeurt in een beveiligde omgeving met gesloten vragen die automatisch nagekeken kunnen worden.

Het portfolio-examen vraagt om meer aandacht voor AI. Studenten werken zelfstandig en de kans op ongewenste AI-hulp is groot (Themagroep AI - Toetsing van HAN leernetwerk Toetsing, 2024). Omdat AI een onderdeel van de maatschappij is, kiezen we niet voor verbieden maar voor omarmen en sturen. We formuleren leerdoelen en opdrachten waar mogelijk zo dat AI-gebruik óf bewust is toegestaan óf beperkt invloed heeft (Last & Sprakel, 2023).

Op dit moment speelt AI nog geen rol bij het beoordelen van portfolio's. Beoordeling ligt bij de scholen zelf, al kan AI in de toekomst hierbij mogelijk ondersteunen.

Authentieke opdrachten en hogere cognitieve vaardigheden

Portfolio-opdrachten worden ontwikkeld om aan te sluiten bij de leefwereld van studenten en hen uit te dagen in kritisch denken, analyseren en evalueren. Deze vaardigheden zijn minder eenvoudig aan AI uit te besteden (Schober, 2025). We zetten ze in om diepgang en validiteit te bereiken, niet enkel om AI te slim af te zijn (Baartman & Gulikers, 2011).

Toetsen wat je wilt toetsen (omdenken)

AI dwingt ons kritisch te kijken naar leerdoelen en toetsvormen. We willen zeker weten dat we toetsen wat we willen toetsen, en onderzoeken of AI passend is bij leerproces en resultaat (Chan & Colloton, 2024). We sluiten aan bij de **two-lane approach** (Beekman, Draaijer, Beckers, Schagen & Hofman, 2025): AI-gebruik wordt uitgesloten waar nodig, en geïntegreerd waar mogelijk. Opdrachten worden ook getest met AI om te bepalen of aanpassingen nodig zijn.

Maatregelen en verificatie

Authenticiteit in portfolio's kan worden vastgesteld via meerdere routes, zoals:

- studenten tonen aan wat door henzelf en wat door AI is gedaan bijvoorbeeld door prompts of reflecties te delen (Swanenburg, Mol & Gulikers, 2025);
- verificatiegesprekken die fraude kunnen uitsluiten (Inspectie van het onderwijs, 2016);

- presentaties over proces en eindresultaat, primair bedoeld voor inzicht en verificatie;
- tussentijdse feedbackmomenten om zicht te houden op het proces;
- bewijsstukken verzameld tijdens het proces (documenten, foto's, verklaringen).

Samenvatting uitgangspunten AI bij burgerschap

- Twee soorten examens: kennisexamens zijn AI-bestendig (gesloten vragen, beveiligde omgeving); portfolio-examens vragen om duidelijke richtlijnen over AI-gebruik door studenten.
- Ontwikkeling: leerdoelen en opdrachten worden zo ontwikkeld dat AI-gebruik óf expliciet is toegestaan óf beperkt invloed heeft. Kernvraag: toetsen we wat we willen toetsen?
- Authenticiteit en verificatie: studenten tonen eigen werk aan via reflecties, gesprekken, presentaties of aanvullend bewijs.
- Transparantie: studenten zijn verantwoordelijk om aan te geven wat door henzelf en wat door AI is gedaan.
- Beoordelen: AI speelt (nog) geen rol bij het beoordelen van portfolio-opdrachten

Normering

De norm (prestatie-eis) is het antwoord op de vraag: 'hoeveel punten moet een student op het examen scoren voor een voldoende?' Voor het burgerschapsexamen krijgt de student een cijfer. Dit cijfer telt mee en is opgenomen in de slaag-zak regeling.

De belangrijkste overwegingen bij het zetten van de prestatie-eis zijn:

- Een ambitieus maar haalbaar examen, een deelnemer die onvoldoende presteert kan dus zakken.
- Het examen is passend bij de nieuwe kwalificatie-eisen.

Het bepalen van de norm kan op verschillende manieren gebeuren. Voor een summatief examen als het Instellingsexamen Burgerschap is het van belang om de norm zorgvuldig te bepalen middels een standaardsetting. Een standaardsetting is een wetenschappelijk onderbouwde procedure waarbij deskundigen bepalen welk prestatieniveau minimaal nodig is om een examen te halen. De deskundigen zijn in dit geval docenten Burgerschap in het mbo met voldoende ervaring. Uitgangspunt kan zijn dat ongeveer de helft van de deelnemers Burgerschap geeft op meerdere niveaus, de andere helft op het specifieke niveau dat in de standaardbepaling van toepassing is. De deskundigen geven hun oordeel over de moeilijkheid van een set van opgaven of opdrachten, op basis waarvan de norm wordt vastgesteld. Zo zorgt standaardsetting ervoor dat de norm eerlijk, transparant en inhoudelijk onderbouwd is.

Weging

Wanneer wordt gekozen voor het exameninstrument waarin kennis en vaardigheden apart van elkaar getoetst worden, krijgt de student twee cijfers. Bij het bepalen van de weging zal aangesloten worden bij de verhouding kennis en vaardigheden zoals in het gecombineerde portfolio-examen.

Eindgesprek of presentatie

Zodra een student alle opdrachten voor het portfolio heeft afgerond kan er nog een eindgesprek of presentatie plaatsvinden. Het doel hiervan is om de student de gelegenheid te bieden één of meerdere producten te presenteren en te reflecteren op het proces. Daarnaast geeft dit de docent de gelegenheid om zicht te krijgen op hetgeen de student geleerd heeft en op de authenticiteit van de eindproducten.

Na het eindgesprek zorgt de docent ervoor dat het portfolio gereed wordt gezet voor beoordeling.

Bijlage 3 – Toetsmatrijzen

In dit hoofdstuk zijn de toetsmatrijzen van het Instellingsexamen Burgerschap opgenomen. De examenmatrijzen geven inzicht in de opbouw van het kennisexamen en het portfolio-examen per thema en examendoel.

Voor het kennisexamen geldt dat per examendoel minimaal één en maximaal twee vragen worden opgenomen. Per thema worden 6 tot 8 vragen gesteld, wat resulteert in een totaal van 30 vragen, waarbij de precieze verdeling van de vragen verschilt per variant. Alle vragen wegen even zwaar en leveren één punt op. De taxonomie van de vragen wordt pas ingevuld op het moment dat de toetsvragen daadwerkelijk worden geconstrueerd.

Voor het portfolio-examen maakt de student twee opdrachten per thema. Eén opdracht is gekoppeld aan examendoel 1 of 2 van het thema, de andere opdracht aan examendoel 3, 4 of 5. In totaal maakt de student acht opdrachten, tenzij er sprake is van doorstroom naar niveau 4, dan kunnen er meer opdrachten worden toegevoegd. De taxonomie van de opdrachten wordt ingevuld bij het construeren ervan. Het aantal punten per opdracht wordt pas ingevuld als de rubrics worden opgesteld.

Toetsmatrijs kennisexamen

Thema	Code	Examendoel	Taxonomie	Aantal items	Max aantal items	Max aantal punten
			Onthouden / begrijpen			
A	A.1	De student kan benoemen wat pluraliteit is.		1-2	6-8	6-8
	A.2	De student kan in een situatie herkennen of er sprake is van gelijkwaardigheid.		1-2		
	A.3	De student kan aanwijzen in welke situaties sprake is van vrijheid en gelijkheid.		1-2		
	A.4	De student kan herkennen wat in- en uitsluiting betekent in sociale situaties.		1-2		
	A.5	De student kan classificeren of een situatie past bij verschil of bij gelijkwaardigheid.		1-2		
B	B.1	De student kan herkennen wat een individueel belang is en wat een collectief belang is.		1-2	6-8	6-8
	B.2	De student kan aanwijzen in een situatie waar spanning ontstaat tussen individuele en collectieve belangen.		1-2		
	B.3	De student kan benoemen wat solidariteit betekent in de context van samenleving of beroep.		1-2		
	B.4	De student kan classificeren of een voorbeeld past bij een persoonlijk belang, groepsbelang of maatschappelijk belang.		1-2		
	B.5	De student kan herkennen welke waarden een rol spelen bij het afwegen van belangen.		1-2		
C	C.1	De student kan benoemen wat een maatschappijvisie is.		1-2	6-8	6-8
	C.2	De student kan herkennen welke maatschappijvisie past bij een bepaalde oplossing voor een maatschappelijk vraagstuk.		1-2		
	C.3	De student kan aanwijzen welke maatschappelijke ordening (zoals overheid, markt of gemeenschap) in een situatie dominant is.		1-2		
	C.4	De student kan classificeren maatschappelijke vraagstukken op basis van onderliggende waarden (zoals gelijkheid, vrijheid of solidariteit).		1-2		
	C.5	De student kan herkennen hoe maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot veranderingen in visie of beleid.		1-2		
D	D.1	De student kan benoemen wat macht is.		1-2	6-8	6-8
	D.2	De student kan herkennen wie in een situatie besluitvorming beïnvloedt.		1-2		
	D.3	De student kan aanwijzen hoe besluitvorming plaatsvindt (bijv. via stemming, overleg of hiërarchie).		1-2		
	D.4	De student kan herkennen wat de rol is van democratische principes zoals inspraak of rechtsstatelijkheid.		1-2		
	D.5	De student kan classificeren of een voorbeeld hoort bij formele of informele besluitvorming.		1-2		
Totaal					30	30

Toetsmatrijs portfolio-examen vaardigheden

Thema	Code	Toetsmatrijs N2 vaardigheden Examendoel	Taxonomie						Aantal opdrachten	Aantal punten
			Onthouden	Begrijpen	Toepassen	Analyseren	Evalueren	Creëren		
A	A.1	VA1 De student kan in een situatie herkennen waarin waarden en normen van zichzelf en anderen verschillen.								
	A.2	VA2 De student kan in een situatie herkennen hoe ervaren verschillen tussen mensen samenhangen met ongelijkheid door in- en uitsluiting.								
	A.3	VA3 De student kan in een situatie herkennen hoe personen of groepen invloed hebben op maatschappelijke ontwikkelingen rondom vrijheid en gelijkheid.								
	A.4	VA4 De student kan een activiteit uitvoeren waarin hij of zij eigen ervaringen met spanningen tussen vrijheid en gelijkheid verkent waarbij gelijkwaardigheid onder druk stond. De student koppelt deze vervolgens aan gebeurtenissen uit de samenleving of beroepspraktijk.								
	A.5	VA5 De student kan in een situatie een eigen standpunt verkennen en vervolgens benoemen over een vraagstuk waarbij vrijheid en gelijkheid op gespannen voet staan, aangeven hoe gelijkwaardigheid daarin meespeelt, en kan daarbij één handelingsmogelijkheid aangeven.								
B	B.1	VB1 De student kan in een situatie aangeven welk individueel belang en welk groepsbelang tegenover elkaar staan.								
	B.2	VB2 De student kan in een situatie aangeven hoe een regel helpt om spanning tussen een individueel belang en een groepsbelang te verminderen.								
	B.3	VB3 De student kan in een situatie aangeven hoe personen of groepen invloed hebben gehad op maatschappelijke ontwikkelingen rondom individuele en collectieve belangen.								
	B.4	VB4 De student kan een activiteit uitvoeren waarin hij of zij eigen ervaringen met spanningen tussen individueel en collectief belang verkent en vervolgens koppelt aan gebeurtenissen uit de samenleving of beroepspraktijk.								
	B.5	VB5 De student kan bij een vraagstuk over botsende belangen een eigen standpunt verkennen en vervolgens benoemen en één handelingsmogelijkheid aangeven die past bij een democratische waarde, zoals vrijheid of gelijkwaardigheid.								
C	C.1	VC1 De student kan in een situatie aangeven welke oplossing past bij een bepaalde maatschappijvisie.								

Thema	Code	Toetsmatrijs N2 vaardigheden Examendoel	Taxonomie						Aantal opdrachten	Aantal punten
			Onthouden	Begrijpen	Toepassen	Analyseren	Evalueren	Creëren		
	C.2 C.3 C.4 C.5	VC2 De student kan in een situatie aangeven welke activiteit, regel of beleidsmaatregel past bij een maatschappelijk vraagstuk en wat het doel ervan is. VC3 De student kan in een situatie aangeven hoe personen of groepen invloed hebben gehad op veranderingen in de samenleving. VC4 De student kan een situatie verkennen en vervolgens beschrijven hoe een eigen of andermans ervaring te maken heeft met verschillende maatschappijvisies en maatschappelijke ordeningen en koppelt deze vervolgens aan gebeurtenissen uit de samenleving of beroepspraktijk. VC5 De student kan een eigen standpunt verkennen en vervolgens innemen bij een maatschappelijk vraagstuk en een passende handelingsmogelijkheid aangeven, en daarbij benoemen welke democratische waarde hiermee samenhangt.								
D	D.1 D.2 D.3 D.4 D.5	VD1 De student kan in een situatie aangeven welke vorm van besluitvorming wordt gebruikt en benoemen welk belang wordt gediend en welk mogelijk nadeel daarbij hoort. VD2 De student kan in een situatie aangeven wie macht heeft, en benoemen op welke manier deze macht wordt beperkt door een democratische regel of wet. VD3 De student kan in een situatie aangeven hoe een persoon of groep invloed heeft gehad op een verandering in macht of besluitvorming. VD4 De student kan een situatie verkennen en vervolgens beschrijven hoe een eigen of andermans ervaring te maken heeft met vormen van macht en besluitvorming en koppelt deze vervolgens aan gebeurtenissen uit de samenleving of beroepspraktijk. VD5 De student kan in een situatie verkennen welk standpunt hij of zij heeft over het gebruik van invloed en dit standpunt vervolgens beschrijven, en een manier benoemen waarop die invloed kan worden gebruikt in een besluitvorming.								
Totaal									8	

Thema	Code	Toetsmatrijs N3/4 vaardigheden	Taxonomie						Aantal opdrachten	Aantal punten
		Examendoel	Onthouden	Begrijpen	Toepassen	Analyseren	Evalueren	Creeren		
A	A.1	VA1 De student kan onderbouwen hoe personen en groepen verschillend mogen zijn en aangeven waar volgens het principe van gelijkwaardigheid grenzen liggen aan deze verschillen. De student kan dit onderbouwen vanuit verschillende perspectieven (moreel, politiek, economisch, juridisch).								
	A.2	VA2 De student kan analyseren hoe in- en uitsluiting en ongelijkheid samenhangen met ervaren verschillen tussen mensen, en kan eigen ervaringen met in- of uitsluiting relateren aan die analyse en daarop reflecteren.								
	A.3	VA3 De student kan analyseren hoe maatschappelijke ontwikkelingen samenhangen met spanningen tussen vrijheid en gelijkheid, en de rol van gelijkwaardigheid daarin, en kan voorbeelden onderzoeken van hoe personen of groepen daarop invloed hebben (gehad).								
	A.4	VA4 De student kan eigen of andermans ervaringen met spanningen tussen vrijheid en gelijkheid beschrijven en aangeven wat dit betekent voor gelijkwaardigheid. De student kan hierop reflecteren en deze ervaringen relateren aan gebeurtenissen in de samenleving en de beroepspraktijk.								
	A.5	VA5 De student kan bij een vraagstuk over vrijheid en gelijkheid eigen standpunten analyseren, handelingsmogelijkheden ontwikkelen, beargumenteren hoe deze zich verhouden tot democratische waarden en bijbehorende dilemma's, en reflecteren op een zelf meegemaakte situatie waarin gelijkwaardigheid onder druk stond.								
B	B.1	VB1 De student kan situaties analyseren waarin spanning ontstaat tussen individuele en collectieve belangen en kan daarbij beargumenteren welke belangen een rol spelen en hoe deze zich tot elkaar verhouden.								
	B.2	VB2 De student kan onderzoeken hoe regels van overheden of gemeenschappen invloed hebben op de spanning tussen individuele en collectieve belangen, kan analyseren welke keuzes daarbij worden gemaakt en kan reflecteren op eigen ervaringen met zulke spanningen.								
	B.3	VB3 De student kan analyseren hoe maatschappelijke ontwikkelingen het evenwicht tussen individuele en collectieve belangen beïnvloeden en kan onderzoeken hoe personen of groepen daarop invloed hebben (gehad).								
	B.4	VB4 De student kan ervaringen van zichzelf of anderen met spanningen tussen individuele en collectieve belangen beschrijven, hierop reflecteren en deze relateren aan gebeurtenissen in de samenleving en de beroepspraktijk.								

Thema	Code	Toetsmatrijs N3/4 vaardigheden	Taxonomie						Aantal opdrachten	Aantal punten
		Examendoel	Onthouden	Begrijpen	Toepassen	Analyseren	Evalueren	Creëren		
	B.5	VB5 De student kan bij een vraagstuk over spanningen tussen individuele en collectieve belangen eigen standpunten analyseren, handelingsmogelijkheden ontwikkelen, beargumenteren hoe deze zich verhouden tot democratische waarden en bijbehorende dilemma's en reflecteren op hoe eigen ervaringen invloed hebben op deze keuzes.								
C	C.1	VC1 De student kan analyseren hoe verschillende maatschappijvisies leiden tot uiteenlopende ideeën over oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken, en kan reflecteren op hoe deze visies aansluiten bij iemands perspectief.								
	C.2	VC2 De student kan onderzoeken hoe activiteiten, beleid en regelgeving bijdragen aan (deel)oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken, en kan reflecteren op zijn of haar eigen ervaringen met zulke oplossingen in de samenleving of beroepspraktijk.								
	C.3	VC3 De student kan analyseren hoe maatschappelijke ontwikkelingen invloed hebben op maatschappijvisies en maatschappelijke ordeningen, kan onderzoeken hoe personen of groepen hierop invloed hebben (gehad) en kan reflecteren op hoe deze ontwikkelingen zichtbaar zijn in zijn of haar eigen leefwereld.								
	C.4	VC4 De student kan ervaringen van zichzelf of anderen met verschillende maatschappijvisies en maatschappelijke ordeningen beschrijven, hierop reflecteren en deze relateren aan gebeurtenissen in de samenleving en de beroepspraktijk.								
	C.5	VC5 De student kan bij een maatschappelijk vraagstuk eigen standpunten analyseren, handelingsmogelijkheden ontwikkelen, beargumenteren hoe deze zich verhouden tot democratische waarden en bijbehorende dilemma's en kan reflecteren op hoe persoonlijke ervaringen deze standpunten beïnvloeden.								
D	D.1	VD1 De student kan verschillende vormen van (mede)zeggenschap en besluitvorming analyseren, belangen hierin herkennen, beargumenteren welke voor- en nadelen deze vormen hebben in uiteenlopende situaties en reflecteren op zijn of haar eigen ervaringen met besluitvorming.								
	D.2	VD2 De student kan analyseren hoe macht zichtbaar wordt in verschillende situaties, kan beargumenteren hoe democratische en rechtsstatelijke principes grenzen stellen aan die macht en kan reflecteren op situaties waarin mensen met macht of besluitvorming te maken hadden.								

Thema	Code	Toetsmatrijs N3/4 vaardigheden	Taxonomie						Aantal opdrachten	Aantal punten
		Examendoel	Onthouden	Begrijpen	Toepassen	Analyseren	Evalueren	Creëren		
	D.3	VD3 De student kan analyseren hoe maatschappelijke ontwikkelingen invloed hebben op vormen van macht en besluitvorming, kan onderzoeken hoe personen of groepen daar invloed op hebben (gehad), en kan reflecteren op hoe deze ontwikkelingen zichtbaar zijn in zijn of haar eigen omgeving.								
	D.4	VD4 De student kan ervaringen van zichzelf of anderen met vormen van macht en besluitvorming beschrijven, hierop reflecteren en deze relateren aan gebeurtenissen in de samenleving en de beroepspraktijk.								
	D.5	VD5 De student kan eigen standpunten analyseren over het gebruik van macht en invloed bij besluitvorming, handelingsmogelijkheden ontwikkelen, beargumenteren hoe deze zich verhouden tot democratische waarden en bijbehorende dilemma's, en reflecteren op hoe zijn of haar eigen ervaringen met invloed en besluitvorming deze standpunten vormgeven.								
Totaal									8	

Toetsmatrijs portfolio-examen kennis & vaardigheden

Thema	Code	Toetsmatrijs N2 kennis & vaardigheden Examendoel	Taxonomie			Aantal opdrachten	Aantal punten
			Onthouden/ begrijpen	Toepassen	Analyseren / evalueren / reëren		
A	A.1	KA1 De student kan voorbeelden benoemen van situaties waarin sprake is van pluraliteit, en vanuit verschillende perspectieven (moreel, politiek, economisch, juridisch) aangeven hoe het principe van gelijkwaardigheid daarin een rol speelt. VA1 De student kan in een situatie herkennen waarin waarden en normen van zichzelf en anderen verschillen.					
	A.2	KA2 De student kan situaties beschrijven waarin mensen verschillend of gelijkwaardig behandeld worden, en kan aangeven hoe dit kan leiden tot (on)gelijkheid door in- of uitsluiting VA2 De student kan in een situatie herkennen hoe ervaren verschillen tussen mensen samenhangen met ongelijkheid door in- en uitsluiting.					
	A.3	KA3 De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op de spanning tussen vrijheid en gelijkheid. VA3 De student kan in een situatie herkennen hoe personen of groepen invloed hebben op maatschappelijke ontwikkelingen rondom vrijheid en gelijkheid.					
	A.4	KA4 De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op de spanning tussen vrijheid en gelijkheid. VA4 De student kan een activiteit uitvoeren waarin hij of zij eigen ervaringen met spanningen tussen vrijheid en gelijkheid verkent, waarbij gelijkwaardigheid onder druk stond. De student koppelt deze vervolgens aan gebeurtenissen uit de samenleving of beroepspraktijk.					
	A.5	KA5 De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op gelijkwaardigheid door spanning tussen vrijheid en gelijkheid. VA5 De student kan in een situatie een eigen standpunt verkennen en vervolgens benoemen over een vraagstuk waarbij vrijheid en gelijkheid op gespannen voet staan, aangeven hoe gelijkwaardigheid daarin meespeelt, en kan daarbij één handelingsmogelijkheid aangeven.					
B	B.1	KB1 De student kan situaties beschrijven waarin spanning ontstaat tussen individuele en groepsbelangen. VB1 De student kan in een situatie aangeven welk individueel belang en welk groepsbelang tegenover elkaar staan.					
	B.2	KB2 De student kan aangeven welke regels bedoeld zijn om spanningen tussen individuele en collectieve belangen te verminderen. VB2 De student kan in een situatie aangeven hoe een regel helpt om spanning tussen een individueel belang en een groepsbelang te verminderen.					

Thema	Code	Toetsmatrijs N2 kennis & vaardigheden Examendoel	Taxonomie			Aantal opdrachten	Aantal punten
			Onthouden/ begrijpen	Toepassen	Analyseren / evalueren / reëren		
	B.3 B.4 B.5	KB3 De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op verschillen en gelijkwaardigheid tussen mensen. VB3 De student kan in een situatie aangeven hoe personen of groepen invloed hebben gehad op maatschappelijke ontwikkelingen rondom individuele en collectieve belangen. KB4 De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op verschillen en gelijkwaardigheid tussen mensen. VB4 De student kan een activiteit uitvoeren waarin hij of zij eigen ervaringen met spanningen tussen individueel en collectief belang verkent en vervolgens koppelt aan gebeurtenissen uit de samenleving of beroepspraktijk. KB5 De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op verschillen en gelijkwaardigheid tussen mensen. VB5 De student kan bij een vraagstuk over botsende belangen een eigen standpunt verkennen en vervolgens benoemen en één handelingsmogelijkheid aangeven die past bij een democratische waarde, zoals vrijheid of gelijkwaardigheid.					
C	C.1 C.2 C.3 C.4	KC1 De student kan voorbeelden benoemen van maatschappelijke vraagstukken en daarbij verschillende maatschappijvisies beschrijven. VC1 De student kan in een situatie aangeven welke oplossing past bij een bepaalde maatschappijvisie. KC2 De student kan beschrijven welke activiteiten, beleidsmaatregelen of regels bedoeld zijn om maatschappelijke vraagstukken aan te pakken. VC2 De student kan in een situatie aangeven welke activiteit, regel of beleidsmaatregel past bij een maatschappelijk vraagstuk en wat het doel ervan is. KC3 De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op verschillen en gelijkwaardigheid tussen mensen. VC3 De student kan in een situatie aangeven hoe personen of groepen invloed hebben gehad op veranderingen in de samenleving. KC4 De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op verschillen en gelijkwaardigheid tussen mensen. VC4 De student kan een situatie verkennen en vervolgens beschrijven hoe een eigen of andermans ervaring te maken heeft met verschillende maatschappijvisies en maatschappelijke ordeningen en koppelt deze vervolgens aan gebeurtenissen uit de samenleving of beroepspraktijk.					

Thema	Code	Toetsmatrijs N2 kennis & vaardigheden Examendoel	Taxonomie			Aantal opdrachten	Aantal punten
			Onthouden/ begrijpen	Toepassen	Analyseren / evalueren / c reëren		
	C.5	KC5 De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op verschillen en gelijkwaardigheid tussen mensen. VC5 De student kan een eigen standpunt verkennen en vervolgens innemen bij een maatschappelijk vraagstuk en een passende handelingsmogelijkheid aangeven, en daarbij benoemen welke democratische waarde hiermee samenhangt.					
D	D.1	KD1 De student kan verschillende vormen van besluitvorming benoemen (zoals stemmen, overleggen of beslissen door een leidinggevende) en het bijbehorende belang beschrijven. VD1 De student kan in een situatie aangeven welke vorm van besluitvorming wordt gebruikt en benoemen welk belang wordt gediend en welk mogelijk nadeel daarbij hoort.					
	D.2	KD2 De student kan uitleggen wat macht is in een situatie en aangeven hoe regels of afspraken die macht beperken. VD2 De student kan in een situatie aangeven wie macht heeft, en benoemen op welke manier deze macht wordt beperkt door een democratische regel of wet.					
	D.3	KD3 De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op wie macht heeft of hoe besluiten worden genomen. VD3 De student kan in een situatie aangeven hoe een persoon of groep invloed heeft gehad op een verandering in macht of besluitvorming.					
	D.4	KD4 De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op wie macht heeft of hoe besluiten worden genomen. VD4 De student kan een situatie verkennen en vervolgens beschrijven hoe een eigen of andermans ervaring te maken heeft met vormen van macht en besluitvorming en koppelt deze vervolgens aan gebeurtenissen uit de samenleving of beroepspraktijk.					
	D.5	KD5 De student kan maatschappelijke ontwikkelingen benoemen die invloed hebben op wie macht heeft of hoe besluiten worden genomen. VD5 De student kan in een situatie verkennen welk standpunt hij of zij heeft over het gebruik van invloed en dit standpunt vervolgens beschrijven, en een manier benoemen waarop die invloed kan worden gebruikt in een besluitvorming.					
Totaal						8	

Thema	Code	Toetsmatrijs N3/4 kennis & vaardigheden Examendoel	Taxonomie			Aantal opdrachten	Aantal punten
			Kennis Onthouden/ begrijpen	Vaardigheden Toepassen	Hogere orde vaardigheden Analyseren/evalueren/creëren		
A	A.1	KA1 De student kan het begrip pluraliteit uitleggen en kan het principe van gelijkwaardigheid uitleggen. De student kan uitleggen hoe deze begrippen vanuit verschillende perspectieven (moreel, politiek, economisch, juridisch) kunnen worden benaderd. VA1 De student kan onderbouwen hoe personen en groepen verschillend mogen zijn en aangeven waar volgens het principe van gelijkwaardigheid grenzen liggen aan deze verschillen. De student kan dit onderbouwen vanuit verschillende perspectieven (moreel, politiek, economisch, juridisch) .					
	A.2	KA2 De student kan uitleggen hoe ervaren verschillen tussen mensen kunnen leiden tot in- en uitsluiting en tot ongelijkheid. VA2 De student kan analyseren hoe in- en uitsluiting en ongelijkheid samenhangen met ervaren verschillen tussen mensen, en kan eigen ervaringen met in- of uitsluiting relateren aan die analyse en daarop reflecteren.					
	A.3	KA3 De student kan uitleggen hoe specifieke maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot spanning tussen vrijheid en gelijkheid, en hoe gelijkwaardigheid daarin een rol speelt. VA3 De student kan analyseren hoe maatschappelijke ontwikkelingen samenhangen met spanningen tussen vrijheid en gelijkheid, en de rol van gelijkwaardigheid daarin, en kan voorbeelden onderzoeken van hoe personen of groepen daarop invloed hebben (gehad).					
	A.4	KA4 De student kan uitleggen hoe specifieke maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot spanning tussen vrijheid en gelijkheid, en wat dit betekent voor gelijkwaardigheid. VA4 De student kan eigen of andermans ervaringen met spanningen tussen vrijheid en gelijkheid beschrijven en aangeven wat dit betekent voor gelijkwaardigheid. De student kan hierop reflecteren en deze ervaringen relateren aan gebeurtenissen in de samenleving en de beroepspraktijk.					
	A.5	KA5 De student kan uitleggen hoe specifieke maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot spanning tussen vrijheid en gelijkheid, en hoe gelijkwaardigheid daarin geraakt wordt. VA5 De student kan bij een vraagstuk over vrijheid en gelijkheid eigen standpunten analyseren, handelingsmogelijkheden ontwikkelen, beargumenteren hoe deze zich verhouden tot democratische waarden en bijbehorende dilemma's, en reflecteren op een zelf meegemaakte situatie waarin gelijkwaardigheid onder druk stond.					

Thema	Code	Toetsmatrijs N3/4 kennis & vaardigheden Examendoel	Taxonomie			Aantal opdrachten	Aantal punten
			Kennis Onthouden/ begrijpen	Vaardigheden Toepassen	Hogere orde vaardigheden Analyseren/evalueren/creëren		
B	B.1	KB1 De student kan uitleggen waardoor spanning kan ontstaan tussen individuele belangen en collectieve belangen. VB1 De student kan situaties analyseren waarin spanning ontstaat tussen individuele en collectieve belangen en kan daarbij beargumenteren welke belangen een rol spelen en hoe deze zich tot elkaar verhouden.					
	B.2	KB2 De student kan uitleggen hoe regels van overheden en gemeenschappen ervoor zorgen dat spanningen tussen individuele en collectieve belangen beheersbaar worden. VB2 De student kan onderzoeken hoe regels van overheden of gemeenschappen invloed hebben op de spanning tussen individuele en collectieve belangen, kan analyseren welke keuzes daarbij worden gemaakt en kan reflecteren op eigen ervaringen met zulke spanningen.					
	B.3	KB3 De student kan uitleggen hoe maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot verschuivingen in het evenwicht tussen individuele en collectieve belangen. VB3 De student kan analyseren hoe maatschappelijke ontwikkelingen het evenwicht tussen individuele en collectieve belangen beïnvloeden en kan onderzoeken hoe personen of groepen daarop invloed hebben (gehad).					
	B.4	KB4 De student kan uitleggen hoe maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot verschuivingen in het evenwicht tussen individuele en collectieve belangen. VB4 De student kan ervaringen van zichzelf of anderen met spanningen tussen individuele en collectieve belangen beschrijven, hierop reflecteren en deze relateren aan gebeurtenissen in de samenleving en de beroepspraktijk.					
	B.5	KB5 De student kan uitleggen hoe maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot verschuivingen in het evenwicht tussen individuele en collectieve belangen. VB5 De student kan bij een vraagstuk over spanningen tussen individuele en collectieve belangen eigen standpunten analyseren, handelingsmogelijkheden ontwikkelen, beargumenteren hoe deze zich verhouden tot democratische waarden en bijbehorende dilemma's en reflecteren op hoe eigen ervaringen invloed hebben op deze keuzes.					

Thema	Code	Toetsmatrijs N3/4 kennis & vaardigheden Examendoel	Taxonomie			Aantal opdrachten	Aantal punten
			Kennis Onthouden/ begrijpen	Vaardigheden Toepassen	Hogere orde vaardigheden Analyseren/evalueren/creëren		
C	C.1	KC1 De student kan uitleggen hoe twee of meer maatschappijvisies verschillend naar hetzelfde maatschappelijke vraagstuk kijken. VC1 De student kan analyseren hoe verschillende maatschappijvisies leiden tot uiteenlopende ideeën over oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken, en kan reflecteren op hoe deze visies aansluiten bij iemands perspectief.					
	C.2	KC2 De student kan uitleggen hoe beleid, regelgeving en activiteiten bijdragen aan het oplossen van (delen van) maatschappelijke vraagstukken. VC2 De student kan onderzoeken hoe activiteiten, beleid en regelgeving bijdragen aan (deel)oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken, en kan reflecteren op zijn of haar eigen ervaringen met zulke oplossingen in de samenleving of beroepspraktijk.					
	C.3	KC3 De student kan uitleggen hoe maatschappelijke ontwikkelingen invloed hebben op het ontstaan of veranderen van maatschappijvisies en de inrichting van de samenleving. VC3 De student kan analyseren hoe maatschappelijke ontwikkelingen invloed hebben op maatschappijvisies en maatschappelijke ordeningen, kan onderzoeken hoe personen of groepen hierop invloed hebben (gehad) en kan reflecteren op hoe deze ontwikkelingen zichtbaar zijn in zijn of haar eigen leefwereld.					
	C.4	KC4 De student kan uitleggen hoe maatschappelijke ontwikkelingen invloed hebben op het ontstaan of veranderen van maatschappijvisies en de inrichting van de samenleving. VC4 De student kan ervaringen van zichzelf of anderen met verschillende maatschappijvisies en maatschappelijke ordeningen beschrijven, hierop reflecteren en deze relateren aan gebeurtenissen in de samenleving en de beroepspraktijk.					
	C.5	KC5 De student kan uitleggen hoe maatschappelijke ontwikkelingen invloed hebben op het ontstaan of veranderen van maatschappijvisies en de inrichting van de samenleving. VC5 De student kan bij een maatschappelijk vraagstuk eigen standpunten analyseren, handelingsmogelijkheden ontwikkelen, beargumenteren hoe deze zich verhouden tot democratische waarden en bijbehorende dilemma's en kan reflecteren op hoe persoonlijke ervaringen deze standpunten beïnvloeden.					

Thema	Code	Toetsmatrijs N3/4 kennis & vaardigheden Examendoel	Taxonomie			Aantal opdrachten	Aantal punten
			Kennis Onthouden/ begrijpen	Vaardigheden Toepassen	Hogere orde vaardigheden Analyseren/evalueren/creëren		
D	D.1	KD1 De student kan uitleggen hoe vormen van (mede)zeggenschap en besluitvorming ontstaan in verschillende situaties, en welke belangen daaraan ten grondslag liggen. VD1 De student kan verschillende vormen van (mede)zeggenschap en besluitvorming analyseren, belangen hierin herkennen, beargumenteren welke voor- en nadelen deze vormen hebben in uiteenlopende situaties en reflecteren op zijn of haar eigen ervaringen met besluitvorming.					
	D.2	KD2 De student kan uitleggen hoe macht zichtbaar wordt in situaties, en hoe democratische of rechtsstatelijke principes zorgen voor grenzen aan die macht. VD2 De student kan analyseren hoe macht zichtbaar wordt in verschillende situaties, kan beargumenteren hoe democratische en rechtsstatelijke principes grenzen stellen aan die macht en kan reflecteren op situaties waarin mensen met macht of besluitvorming te maken hadden.					
	D.3	KD3 De student kan uitleggen hoe maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot veranderingen in macht en besluitvorming. VD3 De student kan analyseren hoe maatschappelijke ontwikkelingen invloed hebben op vormen van macht en besluitvorming, kan onderzoeken hoe personen of groepen daar invloed op hebben (gehad), en kan reflecteren op hoe deze ontwikkelingen zichtbaar zijn in zijn of haar eigen omgeving.					
	D.4	KD4 De student kan uitleggen hoe maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot veranderingen in macht en besluitvorming. VD4 De student kan ervaringen van zichzelf of anderen met vormen van macht en besluitvorming beschrijven, hierop reflecteren en deze relateren aan gebeurtenissen in de samenleving en de beroepspraktijk.					
	D.5	KD5 De student kan uitleggen hoe maatschappelijke ontwikkelingen leiden tot veranderingen in macht en besluitvorming. VD5 De student kan eigen standpunten analyseren over het gebruik van macht en invloed bij besluitvorming, handelingsmogelijkheden ontwikkelen, beargumenteren hoe deze zich verhouden tot democratische waarden en bijbehorende dilemma's, en reflecteren op hoe zijn of haar eigen ervaringen met invloed en besluitvorming deze standpunten vormgeven.					
Totaal						8	

Bijlage 4 – Visie van de Coöperatie op AI in relatie tot de instellingsexamens in het mbo

Van: Coöperatie Examens MBO

Betreft: Visie op AI bij Instellingsexamens

Datum: September 2025

Visie op AI bij Instellingsexamens Coöperatie

Binnen de Coöperatie Examens MBO zien we kunstmatige intelligentie (AI) als een ontwikkeling die onze missie – het ontwikkelen en afnemen van betrouwbare, valide en veilige digitale examens – kan versterken. We zetten AI in waar dit kwaliteit, efficiëntie en toegankelijkheid verhoogt, altijd met menselijke expertise én menselijke controle achteraf. Voor studenten geldt dat wij AI willen benaderen vanuit vertrouwen en openheid, niet vanuit wantrouwen en controle (Last & Schildkamp, 2025). AI is immers al onderdeel van de maatschappij en zal door studenten gebruikt blijven worden. Gezien de snelheid waarmee AI zich ontwikkelt, zal een evaluatie van deze visie relatief snel plaatsvinden.

In dit visiestuk beschrijven we achtereenvolgens:

- onze algemene visie op AI, met aandacht voor de AI-act en AI in examenontwikkeling;
- de toepassing van AI bij de rekenexamens van de Coöperatie, vooral gericht op beoordeling;
- de toepassing van AI bij de instellingsexamens burgerschap, gericht op gebruik door studenten en risico's op fraude.

Algemeen

De AI-act bij de Coöperatie Examens MBO

Wij zetten AI verantwoord in bij het beoordelen van examens. Daarbij erkennen we de risico's en vinden we het belangrijk dat collega's die met AI werken AI-geletterd zijn, zodat zij kunnen meedenken over gebruik, beoordeling en ethiek. De AI-act (regelgevend juridisch kader voor de regulering van AI) is daarbij het uitgangspunt van al ons handelen.

AI wordt zoveel mogelijk geïntegreerd in bestaande processen. De AI-act stelt bijvoorbeeld eisen aan dataveiligheid. Examenvragen mogen niet uitlekken en persoonsgegevens worden altijd beschermd (Beekman, Draaijer, Beckers, Schagen & Hofman, 2025). We koppelen resultaten los van persoonsgegevens en werken uitsluitend met betaalde AI-versies om misbruik van data te voorkomen.

Gedragcode AI

Naast de AI-act onderschrijven wij de landelijke Gedragcode AI voor medewerkers (Kennispunt MBO Onderwijs en Examinering et al., 2025). Deze sluit grotendeels aan bij de AI-act maar vertaalt de kaders naar de onderwijspraktijk. Hierin staan onder meer deskundigheid, privacy, transparantie en authenticiteit centraal. Ook wordt benadrukt dat AI niet zelfstandig mag opereren: menselijke controle en interventie blijven noodzakelijk (Sillberg et al., 2024).

Daarnaast is er een Gedragcode voor studenten en scholen (Kennispunt MBO Onderwijs en Examinering et al., 2025). Ook hier draait het om transparantie, verantwoording en authenticiteit.

Studenten zijn zelf verantwoordelijk voor wat zij opleveren. Zij moeten wel expliciet gewezen worden op hun verantwoordelijkheid hierin. De examencommissie is wettelijk gezien eindverantwoordelijk voor

de examinering. Zij hebben het laatste woord. Wij, als examenleverancier, hebben wel de plicht om aan te geven hoe de examens inclusief eventuele hulpmiddelen zijn bedoeld.

Samenvatting uitgangspunten algemeen

Om AI verantwoord te gebruiken binnen examenontwikkeling hanteren wij de volgende uitgangspunten:

- Juridisch en ethisch fundament: al onze keuzes zijn gebaseerd op de AI-act en de landelijke gedragscode AI.
- Menselijke regie: AI ondersteunt, maar de mens blijft eindverantwoordelijk.
- AI-geletterdheid: medewerkers die met AI werken beschikken over voldoende kennis om risico's, mogelijkheden en ethische afwegingen te beoordelen.
- Transparantie: we leggen vast welke systemen worden ingezet, hoe zij functioneren en wie verantwoordelijk is. Processen zijn navolgbaar en toetsbaar.
- Dataveiligheid: persoonsgegevens en examengegevens worden strikt beschermd; gebruik van AI vindt plaats binnen beveiligde en betaalde omgevingen en persoonsgegevens worden niet herleidbaar aan AI blootgesteld.
- Organisatie en borging: de AI-officer is verantwoordelijk voor architectuur, kennis en naleving. Met behulp van checklists en periodieke audits borgen we dat AI-toepassingen veilig, uitlegbaar en rechtmatig blijven.

Rekenen

AI-bestendige examens

Onze rekenexamens zijn momenteel AI-bestendig. Ze worden afgenomen in een beveiligde omgeving, onder toezicht van een surveillant, zodat kennis en vaardigheden aantoonbaar door de student zelf worden getoond (Schildkamp & Last, 2025). AI-gebruik door studenten is uitgesloten en controleerbaar. Examendoelen worden hiermee behaald, maar we blijven alert op technologische ontwikkelingen die dit kunnen beïnvloeden.

AI in de beoordeling van rekenexamens

AI biedt kansen voor het nakijken van rekenexamens. Tests laten zien dat dit tijd bespaart en de consistentie verhoogt (Tuma et al., 2024). Toch blijft de menselijke beoordelaar eindverantwoordelijk. Cijfers vaststellen, tweede correcties en complexe casussen blijven in handen van experts (SURF & Npuls, 2025).

Een goede prompt is essentieel. We gebruiken het PREPARE-raamwerk (Fitzpatrick, 2023) om prompts te ontwikkelen en te toetsen, zodat AI betrouwbaar kan beoordelen.

Examenbeoordelingen met AI vallen onder hoog risico (SURF & Npuls, 2024). Dit betekent dat we moeten voldoen aan strenge eisen. Transparantie is hierbij cruciaal: we registreren welke AI-systemen we gebruiken, wie ermee werkt en welke risico's en impact dit heeft (SURF & Npuls, 2024). Periodieke checks en interventies horen daarbij. We maken gebruik van een checklist voor AI in examinering en hebben een AI-officer aangewezen die verantwoordelijk is voor architectuur en kennis. Processen zijn duidelijk vastgelegd en navolgbaar; systemen moeten uitlegbaar zijn en inzicht geven in hoe besluiten tot stand komen.

Daarnaast letten we op beoordelaarseffecten. Bias en hallucinatie zijn risico's. Bij AI-gebruik analyseren we welke risico's spelen en hoe we die kunnen verminderen, zoals interbeoordelaarsovereenstemming (tussen mens en AI), het aanscherpen van procedures en de prompt.

Omdat AI-modellen en toepassingen zich snel ontwikkelen, evalueren we elke drie maanden of we nog het juiste model gebruiken en of prompts voldoende werken. Ook testen we structureel of studenten de prompt niet kunnen beïnvloeden, bijvoorbeeld door een eigen instructie in hun antwoord te verwerken.

Rekenportfolio

Naast examens werken we aan een rekenportfolio, waarin studenten met praktijkbewijzen aantonen dat zij kunnen rekenen. Deze vorm is minder controleerbaar en dus niet vanzelfsprekend AI-bestendig. Authenticiteit en verificatie zijn daarom essentieel. We sluiten hierbij aan bij de richtlijnen die we voor burgerschap hebben ontwikkeld.

AI in formatieve toetsen

Hoewel hier nu geen prioriteit ligt, zien we kansen om AI in te zetten bij proefexamens en adaptief toetsen. AI kan studenten snel feedback geven en toetsen afstemmen op hun niveau. Dit vraagt echter nog aanzienlijke technische aanpassingen en investeringen.

Samenvatting uitgangspunten AI bij Rekenen

- AI-bestendig: examens worden afgenomen in beveiligde omgevingen; studenten kunnen geen AI gebruiken.
- Verantwoord beoordelen: AI kan ondersteunen bij nakijken, maar de mens blijft verantwoordelijk.
- Kwaliteit door goede prompts: we gebruiken het PREPARE-raamwerk om AI-instructies zorgvuldig te formuleren en te testen.
- Bias en eerlijkheid: we onderzoeken en beperken beoordelaarseffecten en discriminatie, zowel bij AI als bij menselijke beoordeling.
- Monitoring en bijstelling: elke drie maanden evalueren we het AI-model, de werking van prompts en mogelijke kwetsbaarheden.
- Formatieve toetsen: AI biedt kansen voor feedback en adaptief toetsen, maar dit heeft nu geen prioriteit.
- Fraudegevoeligheid: bij portfolio-examens staat authenticiteit centraal; AI kan niet worden uitgesloten, daarom zijn bewijs en verificatie nodig.

Burgerschap

Visie op AI bij burgerschapsexamens

Bij burgerschap gebruiken scholen zowel portfolio-examens als kennisexamens. Dat vraagt om een andere benadering dan bij rekenen.

Het kennisexamen is AI-bestendig: afname gebeurt in een beveiligde omgeving met gesloten vragen die automatisch nagekeken kunnen worden.

Het portfolio-examen vraagt om meer aandacht voor AI. Studenten werken zelfstandig en de kans op ongewenste AI-hulp is groot (Themagroep AI - Toetsing van HAN leernetwerk Toetsing, 2024). Omdat AI een onderdeel van de maatschappij is, kiezen we niet voor verbieden maar voor omarmen en sturen. We formuleren leerdoelen en opdrachten waar mogelijk zo dat AI-gebruik óf bewust is toegestaan óf beperkt invloed heeft (Last & Sprakel, 2023).

Op dit moment speelt AI nog geen rol bij het beoordelen van portfolio's. Beoordeling ligt bij de scholen zelf, al kan AI in de toekomst hierbij mogelijk ondersteunen.

Authentieke opdrachten en hogere cognitieve vaardigheden

Portfolio-opdrachten worden ontwikkeld om aan te sluiten bij de leefwereld van studenten en hen uit te dagen in kritisch denken, analyseren en evalueren. Deze vaardigheden zijn minder eenvoudig aan AI uit te besteden (Schober, 2025). We zetten ze in om diepgang en validiteit te bereiken, niet enkel om AI te slim af te zijn (Baartman & Gulikers, 2011).

Toetsen wat je wilt toetsen (omdenken)

AI dwingt ons kritisch te kijken naar leerdoelen en toetsvormen. We willen zeker weten dat we toetsen wat we willen toetsen, en onderzoeken of AI passend is bij leerproces en resultaat (Chan & Colloton, 2024). We sluiten aan bij de **two-lane approach** (Beekman, Draaijer, Beckers, Schagen & Hofman, 2025): AI-gebruik wordt uitgesloten waar nodig, en geïntegreerd waar mogelijk. Opdrachten worden ook getest met AI om te bepalen of aanpassingen nodig zijn.

Maatregelen en verificatie

Authenticiteit in portfolio's kan worden vastgesteld via meerdere routes, zoals:

- studenten tonen aan wat door henzelf en wat door AI is gedaan bijvoorbeeld door prompts of reflecties te delen (Swanenburg, Mol & Gulikers, 2025);
- verificatiegesprekken die fraude kunnen uitsluiten (Inspectie van het onderwijs, 2016);
- presentaties over proces en eindresultaat, primair bedoeld voor inzicht en verificatie;
- tussentijdse feedbackmomenten om zicht te houden op het proces;
- bewijsstukken verzameld tijdens het proces (documenten, foto's, verklaringen).

Samenvatting uitgangspunten AI bij burgerschap

- Twee soorten examens: kennisexamens zijn AI-bestendig (gesloten vragen, beveiligde omgeving); portfolio-examens vragen om duidelijke richtlijnen over AI-gebruik door studenten.
- Ontwikkeling: leerdoelen en opdrachten worden zo ontwikkeld dat AI-gebruik óf expliciet is toegestaan óf beperkt invloed heeft. Kernvraag: toetsen we wat we willen toetsen?
- Authenticiteit en verificatie: studenten tonen eigen werk aan via reflecties, gesprekken, presentaties of aanvullend bewijs.
- Transparantie: studenten zijn verantwoordelijk om aan te geven wat door henzelf en wat door AI is gedaan.
- Beoordelen: AI speelt (nog) geen rol bij het beoordelen van portfolio-opdrachten.

- Baartman, L. K. J., & Gulikers, J. T. M. (2011). *Ontwerpcriteria voor toetsing van competenties*.
- In G. J. van den Berg, R. F. Meijers, & L. C. Wesselink (Red.), *Meesterlijk meten: ontwerpen van competentiegericht toetsen in het (v)mbo* (pp. 125–140). Kluwer.
- Beekman, K., Draaijer, S., Beckers, J., Schagen, E., & Hofman, I. (2025). Visie op toetsing en examinering in het tijdperk van AI. Utrecht. Npuls.
- Chan, C.K.Y.R., & Colloton, T. (2004). *Generative AI in Higher education: the ChatGPT effect*. Taylor & Francis.
- Fitzpatrick, D. (2023, December 27). A new prompt for better results [E-mailnieuwsbrief]. *The Sunday AI Educator*. Geraadpleegd op 2 juli 2025, via <https://preview.mailerlite.io/preview/282063/emails/104000432553068105>
- Inspectie van het Onderwijs. (2016). *Examinering in de reële beroepscontext: Oplossingsrichtingen voor gesignaleerde problemen en dilemma's*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Kennispunt MBO Onderwijs & Examinering, MBO Digitaal, SURF, Npuls, & Netwerk Examencommissies MBO. (2025). **Gebruik van AI bij toetsing en examinering in het mbo – landelijke richtlijn als vertrekpunt** [Richtlijn]. Geraadpleegd op 2 juli 2025, van <https://onderwijsenexaminering.nl/publicaties/gebruik-van-ai-bij-toetsing-en-examinering-in-het-mbo-landelijke-richtlijn-als-vertrekpunt/>
- Last, B., & Schildkamp, K. (2025). AI en toetsing. In T. van Schilt-Mol, K. Beekman, D. Joosten-ten Brinke, K. Schildkamp, J. Gulikers, D. Hopster-den Otter, H. van Berkel, & A. Bax (Red.), *Toetsen in het voortgezet onderwijs* (hoofdstuk 23, pp. 305–316). Boom.
- Last, B., & Sprakel, T. (2023). *Chatten met Napoleon: Werken met generatieve AI in het onderwijs* (2de ed.). Boom.
- Schober, R. (2025). *Introducing the BLOOM-AI Framework: A pedagogical model designed to guide the integration of artificial intelligence into higher education*. [White paper]. Geraadpleegd op 1 juli 2025 van <https://www.randalschober.com/The-Bloom-AI-Framework-White-Paper-by-Dr-Randal-Schober.pdf>
- Sillberg, C., de Cerqueira, J. S., Sillberg, P., & Abrahamsson, P. (2024). *The EU AI Act is a good start but falls short*. arXiv. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2411.08535>
- Surf & Npuls. (2025). *AI Act in het kort*. Geraadpleegd op 26 juni 2025 van <https://npuls.nl/kennisbank/ai-act-inleiding-en-uitleg-over-de-ai-verordening/>
- Swanenberg, A. P. M., Mol, A., & Gulikers, J. (2025). *Toetsen met portfolio's*. In T. van Schilt-Mol, K. Beekman, D. Joosten-ten Brinke, K. Schildkamp, J. Gulikers, D. Hopster-den Otter, H. van Berkel, & A. Bax (Red.), *Toetsen in het voortgezet onderwijs* (hoofdstuk 30, pp. 407–422). Boom Uitgevers.
- Themagroep AI -Toetsing van HAN leernetwerk Toetsing, 2024. *Risicoanalyse Toetsvormen en AI*. Nijmegen/Arnhem: HAN.
- Tuma, F., Wuttig, A., Möller, M., Zöller, T., Zakhvatkin, M., Sommerfeldt, H., & Schütt, S. (2024). *Beyond human subjectivity and error: A novel AI grading system*. arXiv.